

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav hudební vědy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Eva Vergosová

**Neumovaný misál XIV D 12. Inventarizace pramene
a sonda do repertoáru alleluiatických veršů**

Neumed Missal XIV D 12. Inventorying of the Source
and a Probe into the Alleluia Verses

Praha 2014

Vedoucí práce: Doc. PhDr. David Eben, Ph.D

Děkuji doc. PhDr. Davidu Ebenovi, Ph.D za odborné vedení práce, podnětné připomínky a cenné rady při jejím zpracování a zejména za poskytnutí vhledu do rozmanité a nesmírně inspirativní problematiky studia gregoriánského chorálu. Dále děkuji Mgr. Janu Koláčkovi za pomoc při elektronickém zpracování rukopisu. Mé díky patří také prof. PhDr. Haně Pátkové, Ph.D. a prof. PhDr. Zdeňce Hledíkové, CSc. za vstřícné konzultace z oblasti paleografie.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

.....
Jméno a příjmení

ABSTRAKT

Předmětem předkládané bakalářské práce je neumovaný misál XIV D 12. Ačkoli se jedná o výjimečně cenný pramen pro studium vývoje mešního repertoáru v Evropě i v českých zemích, dosud se mu v odborné vědecké literatuře dostalo pouze částečné pozornosti. Dosavadní dílčí výsledky vědeckého bádání zasazovaly vznik rukopisu do různých období a míst. Jedním z cílů této práce je přispění k problematice datace a provenience pramene, zejména na základě zpracování a rozboru jeho hudebně-liturgického obsahu. Neméně důležitou výpovědní hodnotu misálu tvoří analýza vybraných částí repertoáru, díky níž lze blíže vymezit okruh evropských tradic, z nichž rukopis vychází, a upřesnit vývoj tradice zachycené v domácích pramenech.

Klíčová slova: gregoriánský chorál, středověk, hudební rukopisy, misál, mše, mešní proprium, vyšehradská kapitula, alleluia

ABSTRACT

The subject of the bachelor's thesis is a neumed missal XIV D 12. Although it is an exceptionally valuable source for the study of Mass repertoire both in Europe and in the Czech lands, it has been given an inadequate reflection in scientific literature so far. The partial results of scientific research have indicated diverse periods and places of the manuscript origin. One of the thesis objectives is to contribute to the date and provenance determination of the source, particularly based on an elaboration and analysis of its musical and liturgical content. The analysis of selected repertoire parts makes an equally important statement of the missal. It allows a precise definition of European traditions, which the manuscript is based on and a specification of the traditions developed in Czech sources.

Keywords: plainchant, Middle Ages, musical manuscripts, missal, Mass, Mass Proper, Vyšehrad Chapter, alleluia

OBSAH

1	ÚVOD	8
2	PŘEDSTAVENÍ PRAMENE	9
	2.1 Vývoj bádání	9
	2.2 Popis misálu	11
	2.2.1 Vnější popis	11
	2.2.2 Obsahové členění	12
	2.2.3 Poznámka k výzdobě	14
3	NEJSTARŠÍ ČÁST RUKOPISU	15
	3.1 Repertoár	15
	3.2 Paleografický a hudebně-paleografický rozbor	17
	3.3 Svátky	19
	3.4 Liturgická hra <i>Quem queritis</i>	22
	3.5 Tropus <i>Jacob progrediens</i>	23
	3.6 Přípis na foliu 215v	25
4	ANALÝZA TRADICE NA PŘÍKLADU SÉRIÍ ALLELUIA	29
	4.1 Série alleluia post Pentecosten v misálu XIV D 12	30
	4.2 Srovnání série alleluia post Pentecosten v databázi Cantus Planus	33
	4.3 Další série alleluia	35
	4.4 Srovnání s prameny české provenience	37

5	ROZBOR VYBRANÝCH ALLELUIA	43
	5.1 Alleluia <i>Modicum et non videbitis</i>	43
	5.2 Alleluia <i>Usque modo</i>	44
6	ZÁVĚR	45
	Seznam použité literatury	47
	Elektronické zdroje	50
	Soupis pramenů	51
	Prameny české provenience	51
	Prameny zahraniční provenience	51
	Seznam příloh	53

1 ÚVOD

Misál XIV D 12, uložený v Knihovně Národního muzea v Praze, je patrně nejstarším úplným rukopisem na našem území, který zaznamenává mešní repertoár s hudební notací - podle všeho pochází z přelomu 11. a 12. století. Díky tomuto prvenství si jej již od začátku 20. století začali všimnout badatelé z různých vědeckých oblastí. Ti se však zaměřili jen na úžeji vymezené okruhy problémů. Řada otázek tedy zůstává stále nezodpovězena. Předmětem diskusí je jeho datace a provenience, chybí také souhrnné zhodnocení pramene. Předkládaná práce si klade za cíl získat nové informace k tomuto unikátnímu prameni, přispět k dosud nevyřešené otázce doby a místa jeho vzniku a zařadit misál do kontextu evropských i domácích tradic.

Začátek práce je věnován reflexi pramene v dosavadní vědecké literatuře a jeho celkovému vnějšímu i vnitřnímu popisu. Hlavní okruh zájmu, kterým je nejstarší část rukopisu, je vymezen ve třetí kapitole. Na základě zpracovaného hudebně-liturgického obsahu je zde zaměřena pozornost na důležité aspekty přibližující dataci, původ či historii pramene.

Následující část se zabývá sériemi alleluia a jejich porovnáním se sériemi v pramenech české i zahraniční provenience. Tento výzkum umožňuje významnou měrou upřesnit tradici, kterou misál zachycuje, jakož i zařadit rukopis do širšího kontextu liturgických tradic v rámci dochovaných evropských pramenů. Stejným způsobem bude misál podroben také srovnání s prameny české provenience. V závěrečné fázi budou podrobně zkoumány vybrané části repertoáru, které jsou vzácnými představiteli štěpících se tradic či unikátními svědky ojediněle dochovaného repertoáru ve zkoumaném prameni.

2 PŘEDSTAVENÍ PRAMENE

2.1 Vývoj bádání

Výjimečného postavení misálu XIV D 12 si v prvních desetiletích 20. století povšimnul Josef Hutter, který se prameni věnoval z hlediska hudebně paleografického.¹ Již tehdy o něm hovoří jako o nejstarší české neumované památce a pokládá jej za produkt samostatné české notační školy. Na základě notačních charakteristik rukopisu usuzuje o jeho české provenienci a bez bližší argumentace se domnívá, že misál původně náležel některému pražskému kostelu. Dobu vzniku pramene zasazuje Hutter do poloviny 11. století. Je třeba dodat, že autor neoznačuje zkoumaný rukopis za misál, nýbrž za graduál, přestože obsahuje lekce, preface a další čtené části mše. Rovněž se zmiňuje o absenci propria de sanctis, ačkoli se v misálu mešní proprium ke svátkům svatých vyskytuje. Hutterovo časové zařazení rukopisu přejímá například Zdeněk Václav Tobolka,² stejnou dataci prameni později přisuzuje též Tomislav Volek.³

Ještě během dvacátých let 20. století se záznam o misálu objevuje v katalogu Františka Bartoše.⁴ Pramen je v soupisu rozdělen na jednotlivé části podle datace; vznik nejstarší části rukopisu je zasazen do blíže nespecifikovaného rozmezí 12.–13. století.

Nedlouho po vydání Hutterovy publikace se misálu dostává reflexe v uměnovědných sbornících. Antonín Matějček si všimá kresby Ukřižování na f. 4r, patřící do druhé nejstarší části rukopisu.⁵ Ani v dataci této figurální kresby se však badatelé dosud neshodli a její doba vzniku se v literatuře pohybuje od konce 13. století do doby po polovině 14. století.⁶ Zajímavostí je, že Matějček označuje pramen za Svatovítský, ovšem bez dalšího odůvodnění.

Nemalou pozornost badatelů upoutal misál díky dochovanému zápisu velikonoční hry *Quem queritis*. František Pokorný pokládá rukopis za nejstarší český pramen zachycující tuto liturgickou hru.⁷ Misál časově zařazuje do 12. století a podle výskytu svátků sv. Václava a Přenesení ostatků sv. Václava určuje jeho českou provenienci. Poprvé také uvažuje o možném moravském původu rukopisu, ačkoli své tvrzení nezdůvodňuje. Jím určenou dataci

¹ HUTTER (1926), s. 29–31; HUTTER (1931), obr. I, s. n.

² TOBOLKA (1949), s. 52.

³ VOLEK / JAREŠ (1977), obr. 8, s. n.

⁴ BARTOŠ (1927), s. 301.

⁵ MATĚJČEK (1931), s. 257.

⁶ BRODSKÝ (2000), s. 208.

⁷ POKORNÝ (1967), s. 68.

a provenienci rukopisu uvádí Jaromír Černý⁸ a navázal na ně též Václav Plocek, který se zápisu liturgické hry podrobně věnoval.⁹ Plocek označil misál za základní pramen pro studium počátků středověkého dramatu. Zápis slavností v misálu podrobil srovnání se středoevropskými rukopisy a tisky a na základě textové a repertoárové analýzy poukázal na úzkou souvislost zápisu těchto slavností s českými prameny, stejně jako na jeho vztahy k evropským pramenům.

Především z hlediska výzdoby se rukopisu věnoval Pavel Brodský.¹⁰ Podle ornamentální iniciály na f. 42r zasadil nejstarší část rukopisu do přelomu 11. a 12. století.¹¹ S odkazem na Jaromíra Černého se Brodský zmiňuje o moravské provenienci pramene.

Hana Vlhová-Wörner se zabývala prameny českého původu obsahující tropy mešního propria a narazila tak i na rukopis XIV D 12, v jehož nejstarší části se vyskytuje mešní tropus *Iacob progrediens* k introitu *Terribilis est locus iste*.¹² Autorka si všímá absence dalších tropů a připouští tak existenci jakéhosi „stručného tropáře“, který byl zřejmě původně zařazen do dnes chybějící poslední části rukopisu. Stejně znění tropu našla autorka pouze v mohučském tropáři z druhé poloviny 10. století a na základě tohoto zjištění uvažuje o spojitosti Mohuče s českým rukopisem. Vlhová-Wörner také vůbec poprvé upozorňuje na přípis na foliu 215v, jemuž se věnuje v poznámce pod čarou.¹³ Pokouší se o interpretaci přípisu (viz kapitolu 3.3), na jehož základě vyslovuje domněnku, že rukopis mohl být alespoň v pozdním středověku součástí knihovny vyšehradské kapituly.

Faksimile misálu je přístupné v internetové databázi Manuscriptorium.¹⁴ Popis rukopisu v databázi vytvořil roku 2009 Michal Dragoun v rámci grantového projektu Ministerstva kultury *Vědecký soupis nez katalogizovaných středověkých rukopisů a rukopisných zlomků ve sbírce Knihovny Národního muzea*. Nejstarší část rukopisu autor zařazuje do poloviny 12. století a jako místo vzniku určuje Čechy. Podrobněji pak popisuje jednotlivé složky a z části též repertoár rukopisu, jeho výzdobu a vazbu.

⁸ ČERNÝ (1989), s. 39.

⁹ PLOCEK (1978); PLOCEK (1985), s. 169–170; PLOCEK (1989), s. 727–729.

¹⁰ BRODSKÝ (2000), s. xv, 208.

¹¹ Brodský užívá foliaci uvedenou v pravém dolním rohu folií, která je o číslo menší než obvykle užívaná foliace v pravém horním rohu (viz kapitolu 3.2).

¹² VLHOVÁ-WÖRNER (2004), s. 18–19.

¹³ Přičemž odkazuje chybně na f. 185v.

¹⁴ <http://www.manuscriptorium.com>.

2.2 Popis misálu

Současná podoba kodexu XIV D 12 je výsledkem řady proměn v průběhu staletí. K nejstarší a rovněž nejrozsáhlejší části rukopisu, nacházející se na f. 42–320, byly ve 14. století přivázány mladší a obsahově nepoměrně menší složky. Ze vzniklého kodexu se tak stal sborník rozličných liturgických textů a zpěvů.

2.2.1 Vnější popis

Gotická vazba kodexu pochází ze 14. století a tvoří ji dřevěné desky potažené kůží, jež je na obou deskách odřena. Na přední desce je dochována středová pukla, rohové pukly přední desky a všechny pukly na zadní desce chybí. Rukopis byl v různých dobách patrně uzavírán na jeden či dva řemínky, z nichž se žádný nedochoval. V horní části hřbetu se nachází fragment blíže neurčitého rukopisného titulu a štítek, přes který je přelepen další poškozený štítek s částí současné signatury 12. Ve spodní části hřbetu je viditelný červený nápis (patrně starší signatura) *A 6 (?)* a pod ní číslo 39 psané černě. V levém horním rohu předního přیدهští kodexu nalezneme exlibris Národního muzea s doplněnou signaturou *XIV D 12*. V dolní části exlibris je razítko s informací o starším uložení pramene v Knihovně Národního muzea *Kim. vitr.* s ručně dopsaným číslem 6.¹⁵ Pravděpodobně k témuž se vztahuje další údaj *v. 6* připsaný pod exlibris. Razítka Národního muzea se vyskytují na f. 2r a 10r.

Podle údajů na Manuscriptoriu činí rozměry rukopisu 25 × 17 cm¹⁶, Brodský je uvádí v přesnějším měřítku 256 × 168 mm a připojuje také rozměry menších papírových folií 321–329, jež činí 227 × 150 mm.¹⁷ Velikost textového zrcadla nejstarší části je 20,5–21,5 × 12–13 cm. Jedna strana obvykle čítá 30–31 řádek, které jsou vyznačeny vpichy na okrajích stran.

Základní psací látkou pramene je pergamen. Výjimku tvoří papírová folia 66 a 72, jejichž obsah plynule navazuje na předchozí pergamenová folia, a dále menší papírová folia 321–329. Rukopis sestává celkem z 329 folií, přičemž folio 330r, tvořící zadní přیدهští, původně spolu s foliem 1 patřilo k nejstarší části pramene. Po pozdější převazbě bylo první

¹⁵ Zkratka *Kim. vitr.* je součástí interní signatury Knihovny Národního muzea. Značí cimelii (vzácnost) s umístěním ve vitrině.

¹⁶ <http://www.manuscriptorium.com>.

¹⁷ BRODSKÝ (2000), s. 208.

folio použito jako pokryv předního přideští (části textu z f. 1r jsou na předním přideští otisknuty), zatímco folio 330r posloužilo jako zadní přideští.

Současná skladba rukopisu má následující podobu: (V-1, f. 9 bis) + 7. IV (f. 65) + (III+1, f. 72) + 19. IV (f. 224) + (III+2, f. 232) + 10. IV (f. 312) + (III+1, f. 319) + (VI-1, f. 329 + folio 330r přilepené k zadnímu přideští). Folia 68, 228, 229 a 316 tvoří samostatné listy. List za foliem 9, z něž se dochoval jen drobný zlomek, je digitalizován jako folio 9 bis.

Všechny složky jsou opatřeny červeně psaným kustodem (římskými čísly), a to na verso straně posledního folia složek, uprostřed dole pod textem. Na foliích 17v, 25v a 33v se nachází kustody I–III, jež byly zapsány současně se vznikem textu daných složek, tedy ve 14. století. Druhou řadu kustodů II–XXXIII zachycují folia 57v–319v. Číslování složek muselo proběhnout až po doplnění okrajových listů deváté složky (folia 66 a 72), to jest nejdříve v první polovině 14. století.

Misál je opatřen dvojí moderní foliací tužkou na recto straně folií. Foliace v pravém horním rohu se shoduje s čísly digitalizovaných folií v Manuscriptoriu¹⁸ a opírá se o ni též tato práce. Druhá foliace je o číslo menší než prve uvedená; do počtu stran misálu nezapočítává folio 1 coby součást předsádky. Nejstarší část rukopisu je od folia 43 označena další sérií kustodů, a to vždy na vnějším okraji verso stany. Tyto kustody jsou tvořeny písmeny latinské abecedy A–Y s přidanými římskými čísly od *i* do *xiii* a sloužily ke snazší orientaci v rukopisu. Množství zpěvů je v kodexu zapsáno jen v incipitu, proto je u nich uváděn odkaz na folio, kde se nachází celé znění daného zpěvu. K označení muselo dojít až poté, co byla z nejstarší části misálu oddělena folia 1 a 330, tedy pravděpodobně až po svázání kodexu (viz kapitolu 3).

2.2.2 Obsahové členění

Rukopis XIV D 12 je tvořen několika samostatnými obsahovými celky, které k sobě byly přivázány ve 14. století.

Folio 1r–v bylo původně zařazeno před f. 320, tedy na konec dochované nejstarší části (viz obsah f. 42–320).

Folia 2r–3v obsahují preface z konce 13. nebo počátku 14. století; na f. 2r nenotované, na f. 2v–3v notované métskou notací na 5 linkách.

¹⁸ <http://www.manuscriptorium.com>.

Folia 4r–9v uvádí mešní kánon, který je na foliu 7 notovaný métskou notací na 4 linkách. Také tato část je datována koncem 13. až počátkem 14. století.

Folio 9 bis r–v, z něž se dochoval jen vnitřní okraj, je s největší pravděpodobností psáno hlavním písařem nejstarší části. Do té ale patrně nepatřilo, jelikož nejstarší část pramene se dochovala v úplnosti a čitelné iniciály a žánry zpěvů na foliu 9 bis neodpovídají ani papírovým foliím 66 a 72.

Folia 10r–41v byla během 14. století zapsána několika písaři.

Fol. 10r–12r zachycují preface k hlavním svátkům či okruhům liturgického roku: Narození páně, Zjevení Páně, Nalezení svatého Kříže, postní doba, Zmrtvýchvstání Páně, Nanebevstoupení Páně, Seslání Ducha svatého, Nejsvětější Trojice, mariánské svátky, svátky apoštolů a slavnost Posvěcení chrámu.

Na foliu 12r–v se nacházejí texty k částem mešního ordinaria gloria a credo.

Fol. 12v–41v zaznamenávají části mši De sancto spiritu, De sancta cruce, od f. 14v mariánské mše, dále slavnost Božího těla a Nejsvětější Trojice, Commune sanctorum a mše za zemřelé. Od f. 31r následuje svátek sv. Marie Magdaleny a slavnost Posvěcení chrámu. Další část Commune sanctorum se nachází na f. 34r, po níž byl doplňován mešní repertoár novějších svátků (svátek sv. Kateřiny, Doroty, Markéty, Stanislava a Navštívení Panny Marie).

Folia 42r–320v tvoří nejstarší část rukopisu, jíž se podrobně věnuje následující kapitola.

Folia 321r–329r zachycují nenotovaný sekvenciář ze 14. století psaný na menších papírových listech.¹⁹ Je psán jedním hlavním písařem (f. 321r–328v), sekvence na posledním foliu 329 zapsal vedlejší písař. Jsou zde uvedeny sekvence pro různá období liturgického roku, k novým svátkům a především ke svátku svatého Václava na f. 326v.

Folio 330r tvoří součást zadního přideští, původně následovalo za f. 320 a náleželo na konec nejstarší části (f. 42–320). Končí vprostřed collecty ke mši za zemřelé (dokončení mešního formuláře se s největší pravděpodobností nachází na verso straně folia, která je přilepena k přideští).

¹⁹ V popisu dokumentu v Manuscriptoriu je tato část mylně pokládána za hymnář.

2.2.3 Poznámka k výzdobě

Z výtvarného hlediska představuje misál XIV D 12 značně skromný rukopis. Jeho hlavním účelem bylo praktické využití při mši, rozhodně proto nelze hovořit o reprezentativním charakteru tohoto kodexu.

Na foliu 4r se nachází figurální perokresba Ukřižování o rozměrech 100 x 50 mm.²⁰ Zobrazuje Krista s šikmo se bortícím tělem, visícího na mystickém stromovém kříži. O značně nekvalitním provedení kresby referovali všichni badatelé, zabývající se výtvarnou složkou pramene.²¹ Podle úvah Pavla Brodského napovídá neumělé provedení zejména Kristových končetin tomu, že autorem kresby byl patrně písař textu v dané části misálu. Nejnovější výzkum posunul původně mladší dataci kresby na konec 13. století.²²

Počáteční zpěv na foliu 42r, introitus *Ad te levavi* k první neděli adventní, je v prameni vyzdoben ornamentální kreslenou iniciálou *A*, jež vznikla na přelomu 11. a 12. století, zároveň s nejstarší částí misálu.²³ Iniciála červené barvy je tvořena rostlinnými úponky stočenými do rozvilin a zakončenými akantovými lístky. Po výtvarné stránce lze hovořit spíše o řemeslné úrovni jejího zpracování.

Na foliu 190r se nachází písařská iniciála *R* k introitu *Resurrexi et adhuc tecum sum* pro Velikonoční neděli. Prostor pro iniciálu byl původně prázdný a iniciála vznikla až po zápisu textu. Míst vynechaných pro pozdější dokreslení iniciály je v prameni více, obzvláště u introitů k významnějším svátkům - příkladem budiž introitus ke květné neděli *Domine ne longe facias* na foliu 156v.

Posledním „zdobným prvkem“ misálu, nikoli však zcela v pravém slova smyslu, jsou dokreslené lidské obličejí v kulatých verzálcích *O* a *D* na foliích 181v a 287v či perem obtažené, popřípadě mírně kaligraficky, avšak neškolenou rukou ozdobené iniciály. To se týká například iniciály *I* z úvodu ke čtení evangelia *In diebus illis* na foliu 48v a iniciály *P* z introitu vánoční mše *Puer natus es nobis* na foliu 56v.

Nízká úroveň výzdoby a minimální míra dekorativnosti rukopisu XIV D 12 prokazuje zřetelně užitkový účel pramene. Díky výzdobě je však možné upřesnit dosud spornou dataci některých částí či složek, především zařazením vzniku jediné ornamentální iniciály nejstarší části rukopisu na přelom 11. a 12. století.

²⁰ Viz přílohu č. 1.

²¹ MATĚJČEK (1931), s. 257; DROBNÁ (1970), s. 312; BRODSKÝ (2000), s. 208.

²² BRODSKÝ (2000), s. 208.

²³ Viz přílohu č. 2.

3 NEJSTARŠÍ ČÁST RUKOPISU

Prvním krokem ke zkoumání nejstarší části pramene byla nutnost sestavit kompletní index jeho hudebně-liturgického obsahu. Soupis všech zpěvů byl vytvořen v elektronické databázi *Fontes Cantus Bohemiae*, seskupující rejstříky chorálních pramenů české proveniencí.²⁴ Jedná se o projekt Jana Kolářka, který vznikl v roce 2012 pod odborným dohledem Davida Ebena. Databáze je součástí online centrálního katalogu *CANTUS Index*, který sdružuje databáze středověkých rukopisných indexů a umožňuje tak vzájemné porovnávání zkatologizovaných zpěvů a pramenů.²⁵

3.1 Repertoár

Nejstarší část rukopisu XIV D 12 tvoří folia 42r–320r a náleží k ní též folia 1r–v a 330r. Rejstřík všech zpěvů misálu je k nalezení v příloze č. 3.

Notované misály vznikaly již v 10. století, avšak až v průběhu 12. století se začaly běžně objevovat mezi liturgickými knihami.²⁶ Zkoumaný rukopis, který podle všeho vznikl na přelomu 11. a 12. století, tak dobou vzniku i typem představuje unikátní pramen. Ve vybrané části kodexu se nacházejí notované zpěvy mešního propria, modlitby kněze a čtení z epištol a evangelií. Zápis repertoáru jednotlivých svátků vykazuje obvykle tuto strukturu:

zkratka	název
In	introitus
InV	verš k introitu
	collecta
	čtení epištoly
Gr	graduale
GrV	verš ke graduale
Al / Tc	alleluia / tractus
AlV / TcV	verš k alleluia / tractu
	čtení evangelia

²⁴ <http://cantusbohemiae.cz/>.

²⁵ <http://cantusindex.org/>.

²⁶ HILEY (2000), s. 320.

Of	offertorium
OfV	verš k offertoriu
	secreta
Cm	communio
	postcommunio

Tabulka 1: Struktura mše podle misálu XIV D 12

Tabulka zobrazuje pořadí jednotlivých částí mše uvedených v misálu. Jde spíše o modelový příklad, jelikož ne každý svátek obsahuje všechny uvedené části: repertoár některých mší je v misálu obohacen o hymny, antifony, kantika či jiné žánry, zatímco ke svátkům menší závažnosti často nejsou uvedeny propriální verše. Zpívané části mše jsou v tabulce opatřeny zkratkou, odpovídající zkratce žánrů v databázích *Fontes Cantus Bohemiae* a *CANTUS Index*.²⁷ Zpěvy alleluia a jeho verše bývají v postní době a během kvatembrů nahrazeny tractem respektive jeho verši, proto jsou v tabulce tyto žánry zapsány vedle sebe.

Misál začíná repertoárem první adventní neděle a zahrnuje průběžně celý liturgický rok. Následující tabulka uvádí pořadí jednotlivých okruhů liturgického roku a jejich přesný výskyt v prameni.

folia	obsah
42r–52v	advent
53r–78v	vánoční doba včetně sanctorale
78v–91v	sanctorale od sv. Felixe z Noly po sv. Ludgera
91v–190r	postní doba
190r–225v	velikonoční doba
225v–264r	sanctorale od sv. Tiburtia a Valeriana po sv. Ondřeje
265r–306v	svátek Nejsvětější Trojice a 24 neděl post Pentecosten
306v–316v	Commune sanctorum
317r–320v, 1r–v, 330r	missae variae

Tabulka 2: Vnitřní členění nejstarší části misálu

Pro úplnost dodejme, že podle zpěvů officia, které jsou v misále zařazeny například pro Zelený čtvrtek (f. 176r), odpovídá tento pramen diecéznímu, tedy ne-monastickému úzu.

²⁷ <http://cantusbohemiae.cz/>, <http://cantusindex.org/>.

3.2 Paleografický a hudebně-paleografický rozbor

Jistý vhled do problematiky písařských a notátorských rukou misálu poskytnul vědecké veřejnosti již Josef Hutter.²⁸ Jeho tvrzení, že text byl zapsán jiným písařem než neумы, se ovšem při zevrubném paleografickém rozboru nejstarší části rukopisu zdá být velmi nepravděpodobné, proto se o Hutterovo zjištění tato práce neopírá. Částečné poopravení Hutterovy domněnky podává až Václav Plocek.²⁹ Jeho výzkum však zahrnuje pouze zápis liturgické hry *Quem queritis*. Z uvedených důvodů byla potřeba učinit analýzu komplexnějšího charakteru.

Srovnáním písařských rukou bylo zjištěno, že na latinsky psaném textu nejstarší části rukopisu se podílel jeden hlavní písař. Několik dodatečných textů bylo později připsáno písařskými rukama, které můžeme označit za vedlejší.

Písař A zapsal hlavní text misálu na foliích 42r–312v. Písmem je karolinská minuskula z přelomu 11. a 12. století. Část misálu zapsaná písařem A zahrnuje přesně 33 složek (6.–38. složku). Tento oddíl byl s jistotou psán jako jeden homogenní celek: písař končí oddíl *Commune sanctorum* na foliu 312v čtením z *Knihy Moudrosti* (*lectio Libri Sapientiae* 4:15). Verš se ale písaři nevešel na poslední řádek a závěrečná slova *in electos illius* zapsal vpravo pod něj. Pokud by měl v úmyslu v psaní pokračovat, nepochybně by verš dokončil na nové straně, jak tomu je v průběhu celé části pramene, zapsané písařem A. Foliem 312 navíc končí 38. složka celého rukopisu.

V textu, zapsaném černým inkoustem, písař A vždy vynechával místo na rubriky a verzálky, které následně (ne však soustavně) zapisoval písař rubrik červenou barvou. O tom, že písař nebyl zároveň rubrikátorem textu, svědčí nejen odlišná charakteristika těchto písařských rukou, ale také textové kustody, psané hlavním písařem mimo textové zrcadlo, podle nichž psal rubrikátor červené rubriky (např. na f. 196r: vlevo písmena *s* a *a*, vpravo *u*, *d* a *fr* *iiii*). Některé části misálu, obzvláště od folia 265r, nemají nadepsané rubriky, žánry zpěvů ani červeně zvýrazněná počáteční písmena jednotlivých textů.

Současně s textem vznikla také převážná část neumové notace nejstarší části rukopisu. Z paleografického porovnání vyplynulo, že písař A je zároveň hlavním neumátorem zpěvů. Zásadním argumentem pro toto tvrzení je zápis na foliu 56r.³⁰ Osmý řádek folia dokončil písař slabikou *Do* z alleluiatického verše *Dominus regnavit*, k níž chtěl před započítím

²⁸ HUTTER (1926), s. 30–31.

²⁹ PLOCEK (1978), s. 94–96.

³⁰ Viz přílohu č. 4.

nového řádku dopsat i notaci. Zběžným psaním se tah písmene *o* prokazatelně napojil na podatus, který je první neumou této slabiky. Neumy jsou nadto zpravidla psány stejnou tloušťkou brku i barvou inkoustu jako text.

Notace provedená písařem A se vyskytuje v celé části misálu, k níž zapsal i text (f. 42r–312v). Ne vždy ale došlo k notaci celých zpěvů. Písař často udává jen notová inícia, případně zaznamenává melismata. Texty modliteb a čtení celebranta psal písař tlustším brkem, jímž jsou zapsána i některá majuskulní inícia introitů k důležitým svátkům (srv. introitus *Ecce advenit* ke slavnosti Zjevení Páně na f. 67v). Ta byla neumována stejným brkem jako text. Pro zápis textu a notace zpěvů používal písař výhradně úzeji seříznutý brk. Písař A z přelomu 11. a 12. století používá německou adiastematickou notaci.³¹ V místech, kde ponechal hlavní písař místo na pozdější notování zpěvů, nacházíme notace několika vedlejších písařů, od časově nepatrně mladších rukou až po neumy dopsané ve 13. století.

Část misálu zapsaná písařem A byla opsána z předlohy, případně z několika předloh. Podle rozvržení textu v textovém zrcadle je zřejmé, že písař věděl, kolik místa musí vyhradit především na melismata při notování zpěvů.

Následující 39. složka, počínaje foliemi 313, byla zapsána střídavě několika písařskými rukama, také obsah textů se často mění. Rozhodně tudíž nelze hovořit o homogenitě této části misálu. Hlavní písař A ukončil svůj oddíl *communium* a několika čteními ke svátku *Commune unius Martyris non Pontificis*. Na foliu 313r je novým písařem zařazeno čtení evangelia, *offertorium* a *communio* k blíže neurčenému svátku *Commune sanctorum*. Tatáž ruka pokračuje svátky *Commune martyrum* a *Commune unius Confessoris* až do folia 316v. Text, který byl zapsán patrně ve stejné době jako část hlavního písaře, je ukončen vprostřed evangelia svatého Matouše, jehož dokončení se na následujících foliích nepodařilo nalézt.

Od folia 317r následují notované zpěvy ke slavnosti Posvěcení chrámu, zapsané mladší rukou. Tento písař pokračoval až po folio 319r, jeho další zápisy byly ovšem vyškrabány a přepsány jinými písaři. Zápis na foliu 320r začíná uprostřed *postcommuniam*; list, na nějž by text navazoval, rovněž nebyl dohledán. Text na f. 320r–v pokračuje f. 1r–v, po němž následuje f. 330r. Nedořešenou otázkou tedy zůstává provenience a geneze 39. složky, jakož i okolnosti jejího zařazení do misálového sborníku. Je pravděpodobné, že původně patřila k jiné liturgické knize, z níž se později dostala za část dokončenou hlavním písařem. Složka byla průběžně, avšak velmi nesystematicky doplňována vedlejšími písaři.

³¹ CARDINE (1978).

Indicií, která může napovědět o jedné z jejích možných předloh, je tropus na foliu 317r (viz kapitolu 3.4).

Přestože neumatická notace misálu představuje významnou problematiku, která může přispět k objasnění datace, provenience či návaznosti pramene na dobová kulturní centra, detailní analytický rozbor notační charakteristiky v tuto chvíli přesahuje rozsah této práce a v budoucnu si jistě bude žádat podrobnou analýzu.

3.3 Svátky

Po kompletní katalogizaci pramene bylo nezbytné sestavit seznam všech svátků svatých, které jsou v misálu opatřeny zpěvy mešního propria.³² Jak již poznamenal František Pokorný, kromě obvyklých světců římskokatolické církve, jejichž svátky běžně nacházíme v evropských středověkých rukopisech (například sv. Štěpán, Petr nebo Matouš), se v misálu vyskytují dva svátky spojené s českým světcem.³³ Jedná se o svátek sv. Václava (f. 255r), stanovený na 28. září, a translace neboli Přenesení ostatků sv. Václava (f. 88v), jenž připadá na 4. března.

Kanonizaci sv. Václava provedl sám Boleslav I., který vraždy svého bratra litoval a pravděpodobně tři roky po Václavově smrti (to jest někdy mezi lety 932–938)³⁴ nechal jeho ostatky přenést ze Staré Boleslavi na Pražský hrad a pohřbít v rotundě sv. Víta. Václavův věhlas se rychle šířil Evropou a již několik desetiletí po jeho smrti je možno dohledat zmínky o tomto světci v dobových kronikách, legendách a listinách české i zahraniční provenience. Na přelomu 10. a 11. století byl svatý Václav zařazen do seznamu svatých řezenské diecéze, pod níž české země spadaly do roku 973, kdy bylo založeno pražské biskupství.³⁵ Jeho úcta v českých zemích narůstá v prvních desetiletích 11. století, odkdy jsou raženy svatováclavské denáry či budovány první kostely zasvěcené sv. Václavu. Ve druhé polovině 11. století měla Václavská úcta v českých zemích pevnou tradici, která zasahovala do církevní i sekulární sféry.³⁶

Hlavní václavský svátek 28. září se mimo české rukopisy objevuje také v liturgických knihách německé, rakouské a polské provenience. Přenesení ostatků sv. Václava oproti tomu

³² Viz přílohu č. 5.

³³ POKORNÝ (1967), s. 68.

³⁴ Přesný rok úmrtí svatého Václava je dosud sporný, viz TŘEŠTÍK (1981), s. 19–22.

³⁵ SCHAUBER / SCHINDLER (2002), s. 503.

³⁶ RYNEŠ (1973), s. 89–93.

představuje unikum dochované pouze v bohemikálních pramenech.³⁷ Vzhledem k tomu, že jsou v misálu uvedeny oba václavské svátky, je zřejmé, že rukopis XIV D 12 vznikl pro potřeby některé z českých církevních institucí.

Nutno ovšem dodat, že rubriky obou svátků nejsou nijak nápadně zdobné. Všechny zpěvy jsou navíc zapsány pouze v incipitu (při elektronickém zpracování označeném hvězdičkou) a nejsou neumovány. Porovnáme-li oba svátky v následující tabulce, zjistíme, že jejich zpěvy se liší pouze v alleluia/tractu, jelikož svátek Přenesení ostatků sv. Václava se koná v postní době. Většina zpěvů je přejata z *Commune sanctorum*. Výjimku tvoří *graduale Domine praevenisti*, které v misálu figuruje u svátků sv. Vincence ze Zaragozy a sv. Teodora Tira, a tractus *Beatus vir*, jenž je zařazen též ke svátku Řehoře I. Velikého.

Wenceslai

žánr	zpěv	další výskyt v misálu
In	In virtute tua domine *	Commune unius Martyris non Pontificis
Gr	Domine praevenisti *	Vincentii, Theodori Tiro
Tr	Alleluia Laetabitur *	Commune unius Martyris non Pontificis
Of	Posuisti Domine *	Commune unius Martyris non Pontificis
Co	Magna est gloria *	Commune unius Martyris non Pontificis, Vigilia unius Apostoli, Commune unius Martyris

Translatio Wenceslai

žánr	zpěv	další výskyt v misálu
In	In virtute tua *	Commune unius Martyris non Pontificis
Gr	Domine praevenisti *	Vincentii, Theodori Tiro
Tr	Beatus vir qui timet *	Gregorii
Of	Posuisti *	Commune unius Martyris non Pontificis
Co	Magna *	Commune unius Martyris non Pontificis, Vigilia unius Apostoli, Commune unius Martyris

Tabulka 3: *Propriální zpěvy václavských svátků a jejich příslušnost ke Commune sanctorum*

Uvedené václavské svátky v prameni sice poukazují na jeho český původ, o to pozoruhodnější je skutečnost, že misál nezahrnuje žádné další svátky českých světců. V době vzniku rukopisu patřil k českým patronům vedle sv. Václava též sv. Vít, od 70.–80. let 11. století je k nim připojován sv. Vojtěch.³⁸ Jelikož byl svatý Vít uctíván převážně

³⁷ Srv. prameny ke svátkům Wenceslai a Transl. Wenceslai v databázi CANTUS.

³⁸ RYNEŠ (1973), s. 93–97.

v prostředí pražské kapituly a kostela, absence jeho svátku v misálu XIV D 12 jej situuje mimo kostel sv. Víta na Pražském hradě, který je centrálním kostelem pražské diecéze.

Mimo svátků sv. Václava se však v misálu objevuje také pro české prostředí poněkud neobvyklý svátek sv. Ludgera (f. 91r–v), připomínaný 26. března. Ludger (uváděn též jako Liudger) se narodil okolo roku 742 ve Frísku. Je zakladatelem münsterského dómu, kláštera Nottuln u Münsteru a benediktinských opatství Helmstedt a Werden u Essenu. Roku 804 se stal prvním münsterským biskupem. Zemřel 26. března 809 v Billerbecku ve Vestfálsku a je pochován ve werdenském klášteře. Svatý Ludger je dodnes uctíván v oblasti Severního Porýní-Vestfálska.³⁹

V misálu XIV D 12 je svátek sv. Ludgera poměrně lehce přehlédnutelný - chybí totiž červeně nadepsaná rubrika. Že se jedná o jeho svátek, je patrné z modliteb a čtení celebranta, kde je ve všech případech uveden [...] *beatus Liudgerus* [...]. Stejně jako u výše zmíněných václavských svátků je mešní proprium ke svátku sv. Ludgera uvedeno pouze v incipitech a není neumováno.

Liudgeri

žánr	zpěv
In	Sacerdotes tui Domine *
InV	Memento Domine David *
Gr	Sacerdotes *
GrV	Illuc producam *
Tr	Desiderium *
Of	Veritas mea *
Co	Fidelis servus *
[?]	Sancti et justí ⁴⁰
[?]V	Vos elegit deus

Tabulka 4: Zpěvy mešního propria pro svátek sv. Ludgera

Internetové databáze neuvádějí žádný pramen se zpěvy mešního propria ke svátku sv. Ludgera. Databáze *CANTUS* však dokumentuje officium pro jeho svátek dochované v tisku Münsterického antifonáře MA Impr. 1537 z roku 1537.⁴¹

³⁹ SCHAUBER / SCHINDLER (2002), s. 122–123.

⁴⁰ Žánr posledního zpěvu *Sancti et justí* s veršem *Vos elegit deus* se nepodařilo identifikovat. Na vnějším okraji folia je vedle zápisu vybledlá červená rubrika *Gr* značící graduale. Tento text se však v pramenech objevuje jako antifona, responsorium, responsoriální verš, versiculus či alleluia (viz <http://cantusdatabase.org>). Jejich znění ale neodpovídá zápisu v misálu, jenž uvádí pouze melisma ve slově *gaudete*. Verš zapsaný v misálu navíc pokračuje slovy *ut oretis pro populo meo in loco isto*, která se vyskytují u antifony *Sancti estis dicit dominus* ke svátku Commune plurimumorum Martyrum. Ani její znění však nelze připodobnit k dochovanému melismatu.

Pro dokreslení mozaiky možných předloh kodexu XIV D 12 je možno vzít v úvahu uvedené svátky svatých, kteří nepatří do nejužšího korpusu římskokatolických světců, nýbrž představují patrony lokálního charakteru (nepočítáme-li Přenesení ostatků sv. Václava, vyskytující se pouze v českých pramenech). Nabízí se tedy otázka, zda existují oblasti, kde je slaven svátek sv. Ludgera a současně též svátek sv. Václava. Průsečík výskytu obou svátků je možno dohledat v elektronické databázi *Manuscripta Mediaevalia*.⁴² Specifická lokální kalendária uvádí oba světce v následujících oblastech: arcidiecéze magdeburgská včetně sufragánních diecézí Brandenburg a Havelberg, arcidiecéze v Kolíně nad Rýnem a jí podřízené diecéze Münster, Osnabrück a Utrecht, dále brémská arcidiecéze a diecéze Halberstadt, která je sufragánem Mohuče. Výsledná oblast tak tvoří široký pás táhnoucí se celým severním Německem od Braniborska na západ, přes Sasko-Anhaltsko, Brémy, Dolní Sasko a Severní Porýní-Vestfálsko až k nizozemskému Utrechtu.

3.4 Liturgická hra Quem queritis

Jelikož byl misál XIV D 12 označen za nejstarší bohemikální pramen zaznamenávající liturgické drama *Quem queritis*, analýza tohoto zápisu může přinést další cenné informace o návaznostech kodexu na další středověké prameny. Nejstarší liturgické hry vznikaly od 10. století. S novou vlnou středověké tvořivosti se ruku v ruce pojilo experimentování s chorálními formami, které mohly obohatit dosavadní podobu liturgie. Na počátku dějin liturgického hudebního dramatu stojí scéna setkání tří Marií a andělů u Kristova hrobu na velikonoční ráno. Úvodní slova *Quem queritis* propůjčila celé hře svůj název. Původně se ale *Quem queritis* objevuje jako úvodní tropus k velikonočnímu introitu *Resurrexi et adhuc tecum sum*. Tropus se později začal rozvíjet co do obsahu a délky, postupně se formálně osamostatnil a rozšířil se po celé křesťanské Evropě.⁴³

Liturgická hra se v misálu vyskytuje na foliích 189v–190r.⁴⁴ Podle rozsahu a užití zpěvů jde o velikonoční slavnosti *Visitatio sepulchri* 2. typu, zahrnující dvě scény: scénu přihrobní, kdy se třem Mariím u Kristova hrobu zjeví anděl, a scénu apoštolskou, která líčí setkání dvojice apoštolů Jana a Petra s andělským zjevením u prázdného hrobu. Tento typ hru

⁴¹ <http://cantusdatabase.org>.

⁴² <http://www.manuscripta-mediaevalia.de/>.

⁴³ HOPPIN (2007), 169–174.

⁴⁴ Viz přílohu č. 6.

bezpečně odlišuje od repertoáru starší větve slavností, která byla původně napojena na introitový tropus Velikonoční neděle. Text slavnosti včetně neumovaných inicií jednotlivých veršů je zapsán písařem A. Neumy ke zbylým částem zpěvů byly ve 13. století dopsány vedlejší písařskou rukou. Hra je v prameni uvedena zcela bez rubrik či režijních poznámek k provádění.

Václav Plocek podrobil zápis liturgické hry v misálu srovnání s prameny domácí i cizí provenience.⁴⁵ V celoevropském kontextu řadí misál mezi nejranější prameny zachycující slavnosti 2. typu. Tento typ slavností se ve střední Evropě těšil velké oblibě. Repertoárovou analýzou dalších rukopisů a tisků a odhalením jejich vzájemných vztahů Plocek prokázal, že na rozvíjení tohoto typu liturgických her se podílela kulturní sféra bavorská, rakouská, česká a polská. Obzvláště významnou repertoárovou shodu vykazuje misál XIV D 12 s antifonářem z polského města Brzeg (WRu 51319 Muz.). Podrobně se autor věnuje také vývoji dramatu v pramenech české provenience. Z hlediska textu, ne však repertoáru, je zápis v misálu na mnohých místech shodný se zápisem ve svatojiřském antifonáři XIII C 7 z přelomu 13. a 14. století. Svým repertoárem je příbuzný s notovaným breviářem svatovítského kostela v Praze (Pn XV A 10), podstatné rozdíly Plocek neshledal ani v porovnání s pražským-olomouckým breviářem z poloviny 14. století (Bam 23/32).

Prozatím tedy nezbyvá než konstatovat, že rukopis XIV D 12 je v rámci domácích pramenů nejstarším svědkem postupně se rozvíjející tradice liturgických her v českých zemích. Z širšího hlediska jej bezpochyby můžeme považovat za doklad čilých styků Čech se středoevropskými kulturními centry a důkaz pohotové reakce českého prostředí na evropské myšlenkové proudy.

3.5 Tropus Jacob progrediens

Přítomnost určitých tropů, tedy melodických a/nebo textových přídavků k již existujícím zpěvům, může být neméně důležitým vodítkem k určení původu rukopisu. Tropy vznikaly od 9. století, kdy byl základní korpus zpěvů již ustálen, a jejich účelem bylo komentovat či ozdobit stávající zpěv. Rozlišují se tropy trojího druhu: meloformní (melismatické rozšíření původního zpěvu), melogenní (otextování melismatu) a logogenní (přidání textu i hudby k existujícímu zpěvu).⁴⁶ Misál XIV D 12 obsahuje (vedle tropované

⁴⁵ PLOCEK (1978), s. 75–152.

⁴⁶ HOPPIN (2007), s. 143–145.

lekce *Laudem deo dicam* na f. 264r) jeden jediný propriální tropus, a to ke svátku Posvěcení chrámu – tropus *Jacob progrediens*, který je připojen k introitu *Terribilis est locus iste*.⁴⁷ Nachází se na foliu 317r a je zapsán vedlejším písařem, který se zčásti podílel na psaní a notování 39. složky kodexu. Jedná se o tropus logogenní, který rozděluje původní znění introitu na několik částí, mezi něž jsou vloženy nové hudební i textové fráze.

Tímto zpěvem se důkladně zabývala Hana Vlhová-Wörner v edici propriálních tropů českých pramenů.⁴⁸ Zápis tropu *Jacob progrediens* v misálu označuje za vůbec nejstarší doklad tropu dochovaného v českých pramenech. Zpěvy mešního propria – nejčastěji právě introity – pro hlavní svátky církevního roku (například slavnost Vzkříšení, Nanebevstoupení či Svatodušní svátky) byly hojně tropovány především v době 11. a 12. století. Proto je s podivem, že v misálu, jehož vznik spadá právě do přelomu 11. a 12. století, se žádné jiné tropované zpěvy nevyskytují. Z tohoto důvodu uvažuje Vlhová-Wörner o tom, že v závěrečné, dnes chybějící části rukopisu se mohl původně nacházet oddíl s tropy pro hlavní svátky temporálu a sanktorálu, tedy jakýsi „stručný tropář“. Byla-li hlavní část misálu skutečně úplným a dokončeným celkem, je vpravdě možné, že by jej v liturgickém provozu doplnil tropář. Zde však není na místě hovořit o misálu jako takovém, nýbrž pouze o jeho 40. složce, která k hlavní části, zapsané písařem A, nepatří.

Shodné znění tropu (tedy tentýž tropový komplex) se objevuje pouze v mohučském tropáři Lbl 19768 z 10. století.⁴⁹ Tuto konkordanci vysvětluje Vlhová-Wörner v návaznosti na dobovou církevně-politickou situaci. Pražská diecéze byla od konce 10. do poloviny 14. století podřízena mohučskému arcibiskupství a tropus *Jacob progrediens* se tak do pramene mohl dostat přímo ze své metropole. Jelikož jsou ale doklady o spojitosti pražské a mohučské liturgie velmi vzácné, přikládá Vlhová záznamu tropu v misále XIV D 12 mimořádný význam. Je ovšem otázkou, zda je srovnání na základě dobového vztahu Prahy vůči Mohuči na místě. Provenience rukopisu dosud nebyla bezpečně určena a hypotéza o putování tropu z Mohuče do Prahy by platila pouze v případě, že se zápis daného tropu uskutečnil v Praze. Jelikož zbývající části misálu vznikly ve střední Evropě, o čemž svědčí zařazení svátku svatého Stanislava v mladší části pramene (f. 40v–41r), dva svatováclavské svátky v nejstarší části (f. 88v a 255r) či sekvence k počtě sv. Václava v papírovém sekvenciáři (f. 326v), lze předpokládat středoevropskou provenienci též této složky.

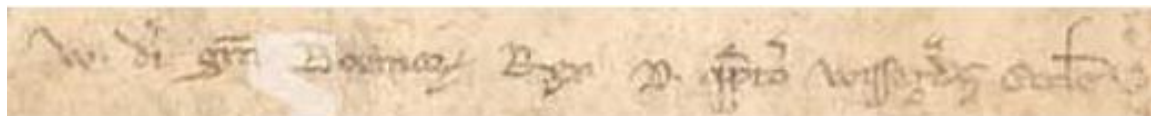
⁴⁷ Viz přílohu č. 7.

⁴⁸ VLHOVÁ-WÖRNER (2004), s. 18–19, 62–63, 107.

⁴⁹ Vedle něj upozorňuje Vlhová-Wörner také na graduál z biskupství Minden z 11. století, kde je však tento tropus součástí jiného tropového komplexu.

3.6 Přípis na foliu 215v

Takřka klíčovou informací pro bližší úvahy o vyvození historie misálu se zdá být přípis na vnějším okraji folia 215v.



Obrázek 1: Přípis na foliu 215v.

Datace přípisu byla stanovena na období od poloviny 13. století do přelomu 13. a 14. století. Jak již zaznělo v kapitole 2.1, ve vědecké literatuře na přípis jako jediná upozorňuje Hana Vlhová-Wörner.⁵⁰ Ve své publikaci se mu ale věnuje pouze okrajově. Jeho znění vykládá v podobě „*W(ratislai) dei gracia Boemorum Regis, D.(?) approbator (?) Wissegradensis Ecclesie*“. Jak si později ukážeme, přípis nelze interpretovat takto jednoznačně, protože výkladů se nabízí více. Pro úplnost je třeba zmínit také kresbu, která se nachází na témže foliu v blízkosti přípisu.



Obrázek 2: Kresba na foliu 215v.⁵¹

Vlhová-Wörner kresbu považuje za znak vyšehradské kapituly. Kapitula má ve znaku dvojici zkřížených klíčů, která ovšem na této kresbě zdaleka není patrna.⁵² Při bližším pohledu připomíná spíše rovnoramenný kříž, který je možno interpretovat jako nástin gotické iluminace.

Nejprve se ale zaměříme na čtení přípisu a jeho překlad. Při bližším pohledu nelze s Vlhovou-Wörner bezvýhradně souhlasit ve čtení pátého slova. Především se v tomto případě nejedná o zkratku genitivu *Regis*, nýbrž o samotné slovo *Rex* ve tvaru nominativním. Písmeno *R* má protažený šikmý dřík, za nímž následuje *e* (srv. písmeno *e* u slov *Boemorum*

⁵⁰ VLHOVÁ-WÖRNER (2004), s. 19.

⁵¹ Písmeno *A* je iniciálou k postcommunium *Adesto domine*, která vznikla současně se zápisem textu modlitby, nanejvýš krátce poté.

⁵² O podobě a vývoji znaku vyšehradské kapituly viz NECHVÁTAL (1992), s. 105–110.

a *Wissegradensis*). Posledním písmenem je *x*, nápadně protažené pod základní linku, což je obvyklý jev gotického kurzivního písma.

Problematicky čitelné je také sedmé slovo. Začíná poměrně zřetelně zapsanými dvěma *p*, nikoli písmenem *a*. První *p* má totiž dřík vedený zesponu od základní linky – jakýsi náběh na samotné písmeno – čímž se jedná o slovo *preposito*. Přehodnotíme-li přípis na základě uvedených poznámek, jeho výsledné znění je „*W. d[e]i gra[cia] Boemor[um] Rex D. p[re]p[osi]to Wisseg[ra]d[e]n[sis] Eccle[sie]*“, v překladu „*V. z boží milosti český král D. proboštovi vyšehradského kostela*“.

Odkaz na prvního českého krále Vratislava podle výkladu Vlhové-Wörner by zde nepochybně měl svou logiku. Vyšehradská kapitula (celým názvem kolegiátní kapitula svatého Petra a Pavla na Vyšehradě), jejíž probošt se objevuje v přípisu, byla založena okolo roku 1070 tehdejším knížetem Vratislavem II., který se posléze, pod jménem Vratislav I., stal prvním českým králem.⁵³ Kvůli mocenským sporům se svým bratrem, pražským biskupem Jaromírem (po vysvěcení přijal jméno Gebhart), se Vratislav rozhodl přesídlit z Pražského hradu na Vyšehrad, který se měl stát protipólem hlavního panovnického sídla. Vratislavem založená vyšehradská kapitula byla již od svého vzniku vyňata z biskupské pravomoci a podřízena přímo papežské kurii, čímž tvořila protiváhu pražského biskupství.⁵⁴ Hlavní vyšehradský kostel sv. Petra a Pavla byl vystaven patrně deset let po založení kapituly. Tomuto období se blíží i datace pramene, stanovená na přelom 11. a 12. století.

Pro Vratislava pod zkratkou *W.* v přípisu by hovořily též zmíněné václavské svátky. Jednou z charakteristik Vratislavovy vnitřní politiky bylo integrativní vytváření specificky domácí ideologické sféry, která vyrůstala z tehdy již stabilní svatováclavské úcty. Vratislav učinil z Václava svatého patrona české země a též své osobní vlády.⁵⁵ Dal ho vyobrazit nejen na stříbrných denárech, ražených za své vlády, ale také v rukopisu tzv. Kodexu vyšehradského – evangelistáře, který s největší pravděpodobností vznikl při příležitosti jeho korunovace (Vyšehradský kodex tak zachycuje jedno z nejstarších vyobrazení sv. Václava).⁵⁶ V misále XIV D 12 jsou uvedena mešní propria jak ke svátku sv. Václava, tak k Přenesení ostatků sv. Václava, což nasvědčuje české provenienci rukopisu, tento fakt se ale může vázat i k Vratislavovi a jeho vztahu ke svatému Václavu.

⁵³ Královská hodnost byla Vratislavovi udělena 20. dubna 1085 na dvorském sjezdu v Mohuči, a to císařem Svaté říše římské Jindřichem IV. Oficiálně byl Vratislav korunován trevírským arcibiskupem Egilbertem dne 15. června 1086 v bazilice sv. Víta na Pražském hradě. Viz NOVÝ (1988), s. 129–144.

⁵⁴ HLEDÍKOVÁ (1992), s. 93.

⁵⁵ NOVÝ (1992), s. 17.

⁵⁶ STEJSKAL (2002), s. 26.

Podle tropu *Jacob progrediens* ke slavnosti Posvěcení chrámu byla vznesena hypotéza, že rukopis byl ve vlastnictví vyšehradské kapituly již od svého vzniku.⁵⁷ Tropus, jímž je ozdoben právě tento svátek, mohl upomínat na vysvěcení kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.

Zkratka *W.* však nemusí nutně poukazovat právě na Vratislava. Se stejnou mírou pravděpodobnosti se může jednat o další české krále, jejichž jméno začíná písmenem *V*: Vladislava II. (vládl v letech 1140–1172), Václava I. (1230–1253), Václava II. (1278–1305), anebo Václava III. (1305–1306). S přihlédnutím k výše uvedenému čtení tak může z přípisu zdánlivě vyplývat, že český král, začínající písmenem *V*, daroval kodex XIV D 12 proboštovi vyšehradského kostela. Díky laskavé pomoci Zdeňky Hledíkové však vyšlo najevo, že se jedná o charakteristický styl písma některého z písařů české královské kanceláře, jemuž dané folio posloužilo pro „zkoušku pera“ při stylizaci královské listiny. Typem formulace i charakterem písma tento zápis odpovídá středověkým listinám vzniklým v královské kanceláři. Přípis se z tohoto důvodu netýká zkoumaného misálu a jeho obsahu, jak se na první pohled může zdát, přesto o něm přináší nové informace.

Ve 13. století již Vyšehrad nebyl hlavním panovnickým sídlem, o to více ale rostl význam kapituly, která na Vyšehradě trvale sídlila a celé jeho území fakticky spravovala. Její postavení se výrazně upevnilo rokem 1225, odkdy kapitulní probošt – nejvyšší představený, dosazovaný panovníkem – získal zároveň hodnost královského kancléře, a to až do 15. století. Tato vysoká a velmi vlivná funkce zahrnovala současně i spolupodílení na vnitřní a zejména zahraniční politice českého státu.⁵⁸ Jelikož česká královská kancelář sídlila přímo na Vyšehradě a přípis vznikl rukou jednoho z jejích písařů, můžeme usuzovat, že s největší pravděpodobností byl misál XIV D 12 v době vzniku přípisu uložen na Vyšehradě. Nejasné určení datace přípisu na dobu od poloviny 13. století do přelomu 13. a 14. století však znemožňuje stanovit přesnější časové vymezení, kdy se kodex na Vyšehradě nalézal. K tomu poslouží bližší pohled na přípis, především rozluštění zkratk *W.* a *D.*

Možnosti k určení českého krále, na nějž přípis odkazuje, byly již uvedeny výše. Podstatně méně variant přináší druhá zkratka, týkající se probošta vyšehradské kapituly. Písmeno *D.* u slova *preposito* nabízí dva výklady. Jelikož jde v tomto případě o majuskulu, není možné zkratku přečíst jako *domino preposito* – i kdyby bylo slovo *domino* zkrácené, bylo by minuskulní. Jedná se tedy o počáteční písmeno proboštova jména. Vymezíme-li

⁵⁷ VLHOVÁ-WÖRNER (2004), s. 19.

⁵⁸ KREJČÍKOVÁ (1982), s. 143.

ze seznamu vyšehradských proboštů ty, jejichž jméno začíná písmenem D, jejich výběr se zúží na pouhé dva.⁵⁹ Dětrichovi z Portic bylo vyšehradské proboštství propůjčeno na osobní žádost krále Karla IV. v letech 1360–1361, tedy až několik desetiletí po vzniku přípisu.⁶⁰ Jediným proboštem s počátečním písmenem D tak zůstává Diviš (v dobových dokumentech vystupuje pod jménem Dyonisius), který svou funkci vykonával v letech 1248–1254. V tomto období vládli Českému království Václav I. (1230–1253) a Přemysl Otakar II. (1253–1278). Zkratka *W.*, pod níž se ukrývá panovníkovo jméno, tak podle všeho poukazuje na Václava I. Vzhledem k období Václavovy vlády a Divišovy funkce probošta je tedy patrné, že misál XIV D 12 byl na Vyšehradě mezi lety 1248–1253. Nejpravděpodobnější výklad přípisu by tedy zněl: „*Wenceslaus (I.) dei gracia Boemorum rex Dyonisio preposito Wissegradensis Ecclesie.*“

Ať už zkoumaný pramen sloužil vyšehradskému liturgickému provozu či nikoli, zůstává otázkou, zda byl uložen na Vyšehradě již od doby svého vzniku, jak se domnívá Vlhová-Wörner. Jisté prvky misálu by této skutečnosti nasvědčovaly (viz výše), přesvědčivý důkaz se však prozatím nepodařilo nalézt. Rovněž jeho další historie je dosud zastřena tajemstvím a plně otevřená diskusi. Při současném stavu poznání není možno s přesností určit, zda byl rukopis svázán pro potřeby vyšehradské kapituly. Nejstarší část misálu se na Vyšehradě vyskytovala v polovině 13. století, zatímco k jejímu svázání s mladšími složkami došlo až ve 14. století. I kdyby do té doby zůstal misál v majetku kapituly, je třeba vzít na vědomí, že výsadní postavení Vyšehradu bylo přerušeno husitskou revolucí. Po vítězství nad vojskem krále Zikmunda dne 2. listopadu 1420 byl královské hradní posádce a kapitulnímu personálu umožněn čestný odchod z Vyšehradu. Ten byl téhož dne obsazen a vyplněn.⁶¹ Za předpokladu, že byl misál v daném období uchováván na Vyšehradě, se jako pravděpodobnější jeví hypotéza, že by byl před husity „uchráněn“ odstupujícími kapitulními kanovníky či členy královského personálu. Uvážíme-li, že misál v této době patřil vyšehradské kapitule, jak je patrné z uvedených úvah, v současné situaci nelze než konstatovat následující: Jednalo by se o vůbec jediný vyšehradský rukopis z předhusitské doby, který se dodnes dochoval.

⁵⁹ TOMEK (1855), s. 593–594.

⁶⁰ NOVÁČEK (1891), s. 45 nn.

⁶¹ Z BŘEZOVÉ, Vavřinec (1954), s. 119.

4 ANALÝZA TRADICE NA PŘÍKLADU SÉRIÍ ALLELUIA

K bližšímu zařazení misálu do kontextu evropských tradic slouží analýza některých částí repertoáru. Zpěvem, který ve značné míře reflektuje právě lokální tradice, je alleluia. Etymologicky vychází alleluia z hebrejského pojmu *halleluyah* – v překladu *bud' Bohu chvála*. V rámci liturgie náleží do první části mše, které se mohli kromě věřících zúčastnit též katechumeni. Během postní doby je alleluia nahrazeno tractem.⁶²

Z hlediska formy patří alleluia mezi responsoriální zpěvy. Nejprve je intonováno zvolání *alleluia* ukončené dlouhým melismatem na poslední slabice, zvaným jubilus. Po něm následuje verš (vzácněji i více veršů) s textem pocházejícím obvykle z knihy žalmů. Nakonec se opakuje úvodní zvolání.

Zatímco některá alleluia k velkým svátkům a nedělím se tradovala ve stejné podobě napříč kostely, řády i staletími (příkladem jsou zejména alleluia adventních nedělí či alleluia *Vidimus stellam* na slavnost Zjevení Páně), jednotlivé instituce se podstatně liší ve výběru alleluia k nedělím po Velikonocích a především po slavnosti Seslání Ducha svatého. Oproti tomu série alleluia v rámci jedné instituce zůstávají od 10. století až do druhé poloviny 16. století neměnné.⁶³

Období „post Pentecosten“ neboli po Svatodušních svátcích vyplňuje liturgický rok mezi dvěma jeho centrálními okruhy – dobou velikonoční a vánoční. Zahrnuje sérii neděl mezi svatodušní nedělí a první nedělí adventní. Jelikož jsou Velikonoce, jakožto ústřední bod liturgického roku, od něhož se odvíjí všechny následující části temporálu, svátkem s pohyblivým datem, závisí na nich i počet nedělí post Pentecosten. Doba po svatém Duchu mohla čítat nanejvýš 28 nedělí,⁶⁴ ve středověkých rukopisech se však zpravidla setkáváme s 22–24 liturgickými formuláři nedělí post Pentecosten.⁶⁵ Každá z nich je opatřena vlastními modlitbami, čteními a zpěvy.

Prameny, jež obsahují série alleluia post Pentecosten, je možno rozdělit do dvou skupin. První a podstatně starší skupinu tvoří rukopisy zahrnující samostatný oddíl přibližně 30–40 veršů alleluia, která jsou až na výjimky seřazena numericky podle čísel žalmů.⁶⁶ Tato alleluia nejsou připojena k jednotlivým nedělím; celá série se nachází na konci pramene. Série

⁶² HOPPIN (2007), s. 131–132.

⁶³ Konec vývoje gregoriánského chorálu a vymizení lokálních tradic byly (až na výjimky) následkem Tridentského koncilu, který probíhal v letech 1545–1563. Po tridentské reformě se podoba a výběr chorálních zpěvů sjednotily ve formě závazné pro celou křesťanskou Evropu.

⁶⁴ ADAM (1994), s. 152.

⁶⁵ HILEY (1993), s. 147.

⁶⁶ Ibid., s. 148; HUGLO (2004), s. 225.

první skupiny nalezneme v nejstarších nenotovaných graduálech, některých neumovaných graduálech, kantatoriích či tropářích a sekvenciářích, vzácně se objevují i v graduálech notovaných na linkách. Nepřiřazené série alleluia tvoří jakási „versicularia“, povětšinou označená rubrikou *Quale volueris*, z nichž byl každou neděli použit jeden verš.

V každodenní liturgické praxi se výběr alleluia pro neděle post Pentecosten časem ustálil a každý rok byly pro dané série neděl voleny stejné série alleluia. Tuto praxi zachycuje druhá, mladší skupina pramenů, kde jsou alleluia post Pentecosten již přiřazena k jednotlivým nedělím vedle ostatních částí mešního propria. Přiřazené série, kdy je ke každé neděli připojeno jedno, nanejvýš dvě alleluia, byly pravděpodobně vybrány z prve uvedené skupiny pramenů.⁶⁷ Stabilizace výběru veršů však probíhala v každém kostele či městě samostatně a nezávisle na ostatních církevních institucích. Proto jsou jednotlivé série alleluia úzce spjaty s lokálními liturgickými zvyklostmi. Ze srovnání pramenů stejné provenience, ale různého stáří poté vychází najevo vztahy mezi nepřiřazenou a rozdělenou sérií a tudíž i vývoj tradice. Z výše uvedených důvodů představují série alleluiaických veršů a jejich vzájemné porovnávání nedílnou součást badatelských metod pro objasnění původu liturgické tradice, kterou pramen zachycuje.

4.1 Série alleluia post Pentecosten v misálu XIV D 12

Misál XIV D 12 náleží podle rozdělení v předchozí kapitole ke druhému typu pramenů, kde je ke každé neděli přiřazeno jedno, eventuálně více alleluia. Obsahuje mešní proprium pro 23 nedělí po svatém Duchu. Jelikož ale první neděle čítá dva zpěvy alleluia, celkem se v prameni nachází 24 alleluia post Pentecosten. Následující tabulka uvádí jejich pořadí v prameni. První sloupec označuje číslo neděle po svatém Duchu, druhý uvádí číslo alleluia, odvozené od čísla žalmu, z něhož text pochází. Následuje textový incipit daných zpěvů a číslo folia, na němž se alleluia nachází. V posledním sloupci tabulky jsou uvedeny poznámky k notaci zpěvů a ve dvou případech jejich přesnější umístění na foliu.

⁶⁷ HILEY (1993), s. 153–159.

Dom.	číslo	alleluia	folio	poznámka
I	005	Verba mea	266r	nenotováno
	007a	Domine deus meus in te	266v	
II	007b	Deus iudex iustus	268r	
III	020	Domine in virtute	269v	připis hlavního písaře na vnějším okraji folia
	(17)	Diligam te domine *	269v	
IV	017	Diligam te domine	271r	připis hlavního písaře na vnějším okraji folia
	(20)	Domine in virtute *	271r	
V	030	In te domine speravi	273r	neumováno jen <i>alleluia</i>
VI	046	Omnes gentes	274v	
VII	064	Te decet hymnus	276r	nenotováno
	064+	Replebimur in bonis	276r	nenotováno
VIII	077	Attendite	282v	nenotováno
IX	080	Exsultate deo	284v	neumován jen verš
	080+	Sumite psalmum	284v	
X	058	Eripe me	286r	neumován jen jubilus a <i>me</i>
XI	089	Domine refugium	288r	nenotováno
XII	094a	Venite exultemus	289r	nenotováno
	094a+	Praeoccupemus	289r	nenotováno
XIII	094c	Quoniam deus magnus	290v	nenotováno
XIV	087	Domine deus salutis	292r	nenotováno
XV	101a	Domine exaudi	293v	nenotováno
XVI	107	Paratum cor meum	295r	neumováno jen <i>gloria</i>
XVII	113a	In exitu Israel	296r	nenotováno
	113a+	Facta est Judea	296r	nenotováno
XVIII	113c	Qui timent	297v	neumováno jen <i>alleluia</i>
XIX	117	Dextera dei	299v	nenotováno
XX	114	Dilexi quoniam	300v	neumováno vedlejším písařem
XXI	124	Qui confidunt	302r	nenotováno
XXII	129	De profundis clamavi	304r	neumováno vedlejším písařem
XXIII	116a	Laudate dominum omnes gentes	305v	neumováno vedlejším písařem

Tabulka 5: Série *alleluia* post Pentecosten v misálu XIV D 12

Sedmá, devátá, dvanáctá a sedmnáctá neděle obsahují alleluia, k nimž je přidán ještě jeden verš se stejným číslem a označením +. Nejedná se v tomto případě o druhý zpěv alleluia v rámci jedné neděle, nýbrž pouze o další verš k příslušnému zpěvu.

Označení hvězdičkou u alleluia *Diligam te domine* a *Domine in virtute* znamená, že je v prameni uveden pouze textový incipit zpěvu a nikoli celý verš. Tyto dva zpěvy byly zapsány hlavním písařem mimo textové zrcadlo, proto je i jejich číslo ve druhém sloupci v závorce. Písař měl pravděpodobně v úmyslu zapsat je v opačném pořadí, čehož si všimnul až později a incipity zpěvů dodatečně připsal na okraj listu vedle prve zaznamenaného alleluia.

Pouze menší část alleluia post Pentecosten je v misálu notována v celé své délce. Pět zpěvů je neumováno jen částečně (pouze úvodní zvolání či melismata) a zbylá alleluia jsou nenotovaná. Tento fakt bohužel podstatně znesnadňuje důkladnou analýzu zpěvů.

Z uvedené tabulky vyplývá, že z hlediska vnitřního uspořádání je série alleluia řazena numericky podle čísel žalmů, z nichž verše pochází. Číselná řada však není přesně dodržena. Vedle zaměněného pořadí alleluia *Domine in virtute* (020) a *Diligam te domine* (017) do vzestupné číselné řady nezapadají alleluia pro desátou, čtrnáctou, dvacátou a třiadvacátou neděli.

Vedle samotného výběru a uspořádání zpěvů alleluia je jedním z faktorů, určujících původ série, její počáteční verš. Michel Huglo ve své práci o sériích alleluia předkládá rozdělení pramenů do pěti skupin podle prvního verše série.⁶⁸ Série neděl v misále XIV D 12 začíná alleluia *Verba mea* (005). Tento zpěv je zařazen jako úvodní alleluia v sériích pramenů pocházejících z jižní Evropy (Akvitánie, Benevento, Španělsko, z větší části Itálie), dále ze švýcarských klášterů Sankt Gallen a Einsiedeln a částečně také z oblasti Porýní.

Z výsledků Huglova výzkumu však vyplývá, že alleluia *Verba mea* k původnímu korpusu veršů nepatří. Případají-li v sérii dvě alleluia na jednu neděli, jak tomu je v rukopise XIV D 12, starší a tedy původní z nich je druhé alleluia. To bylo dříve na prvním místě a alleluia *Verba mea* bylo do série později vloženo. Postupným opisováním pramenů se připsaný verš dostal na první místo série a druhý (původně první) verš byl později vynechán.

Co tato okolnost vypovídá o rukopise XIV D 12? Úvodním zpěvem *Verba mea* misál navazuje na zmíněné prameny jihoevropské, švýcarské a porýnské. Druhé alleluia *Domine deus meus in te*, zařazené na tutéž neděli, však poukazuje na německé prameny s výjimkou

⁶⁸ HUGLO (2004), s. 226.

Porýní a dále na prameny rakouské, polské, české a severoitalské provenience. Toto alleluia představuje podle Huglova „pravidla dvojic“ původně počáteční verš série, který byl zpěvem *Verba mea* odsunut na druhé místo. Zda se tak stalo až během zápisu série v misálu či ještě dříve, když vznikala jeho předloha (či předlohy), prozatím není možno určit.

4.2 Srovnání série alleluia post Pentecosten v databázi Cantus Planus

Patrně prvním z badatelů, kteří se zmiňují o specifických lokálních tradicích spjatých se sériemi alleluia, byl Walter Howard Frere. Již roku 1894 se v předmluvě k faksimilovému vydání *Graduale Sarisburiense* zmiňuje o užitečnosti synoptických tabulek alleluia, díky nimž je možno rozlišit jednotlivé prameny podle lokálního ritu, který zaznamenávají.⁶⁹ Od té doby se srovnávání sérií alleluia stalo standardní a široce užívanou metodou k určení nebo alespoň přiblížení provenience pramenů. Neméně důležitým aspektem při studiu sérií alleluia jsou také melodie veršů, jejichž katalogizací se zabýval Karlheinz Schlager (viz kapitolu 5).⁷⁰

Nejnovější příspěvek do problematiky vzájemného srovnávání sérií alleluia představuje elektronická databáze *Cantus Planus*, kterou vytvořil David Hiley a jeho spolupracovníci na Řezenské univerzitě.⁷¹ Databáze zaznamenává série více než 2000 rukopisných i tištěných pramenů, které jsou typickými představiteli tradice přibližně 500 jednotlivých měst či církevních institucí.

Do databáze je potřeba zadat alleluia všech neděl post Pentecosten, a to v přesném pořadí, v němž se vyskytují v prameni. V závislosti na zadané sérii vygeneruje databáze tabulku pramenů s největším počtem konkordancí – pramenů, jejichž série a tedy i tradice jsou si nejbližší. Z toho je možné usuzovat o vzájemné příbuznosti pramenů. Tabulka nejbližších pramenů do 75% shody je uvedena v příloze č. 8.

Série misálu XIV D 12 vykazuje nejvyšší procento konkordancí (86 %) s pramenem Einsiedeln 121. Je ovšem třeba vzít na vědomí, že v sérii pro tento rukopis, zaznamenané v databázi *Cantus Planus*, chybí alleluia *Summite psalmum* s číslem 080+.⁷² Procento shody

⁶⁹ FRERE (1894), s. 1.

⁷⁰ SCHLAGER (1965), (1968), (1987).

⁷¹ http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/.

⁷² Verše s označením + se při práci se sériemi v databázi jeví jako poměrně problematické. Tyto verše, připojené ke zpěvům alleluia (například právě verš *Summite psalmum* přidáný k alleluia *Exsultate deo*) se mohou v pramenech vyskytovat buď jako jeden celistvý kus, kde přidáný verš není označen rubrikou v značící verš, anebo odděleně jako alleluia a verš. Odděleně se tento verš vyskytuje také v prameni Einsiedeln 121, ačkoli je v databázi vedeno pouze alleluia *Exsultate deo* bez verše. Faksimile a popis rukopisu Einsiedeln 121 jsou dostupny ve virtuální knihovně švýcarských rukopisů e-codices, viz <http://www.e-codices.unifr.ch/>.

je z tohoto důvodu ve skutečnosti 89 %.⁷³ Kodex Einsiedeln 121 vznikl přibližně v letech 960–970 ve švýcarském klášteře Einsiedeln a představuje vůbec nejstarší graduál této proveniencí zachycující einsiedelnskou tradici. Čítá celkem 39 numericky seřazených zpěvů alleluia a z hlediska rozdělení podle typu série tak náleží do první, starší skupiny pramenů, kde jsou alleluia post Pentecosten seskupena do jednoho oddílu.

Druhý nejvyšší počet konkordancí 82 % má misál se dvěma dalšími představiteli téže tradice: prameny Einsiedeln 113 a Einsiedeln 114, jejichž série, přiřazené k jednotlivým nedělím, vychází právě ze staršího rukopisu Einsiedeln 121.⁷⁴ Další příbuznou provenienční tradicí misálu, již databáze vyhodnotila 82% shodou, je Řezenský klášter Sankt Emmeram. Jeho ritus je zachycen v samostatném oddílu alleluia rukopisu Clm 14322, datovaného lety 1024–1028.⁷⁵ Stejně množství konkordancí vykazují také prameny Wn 1845 (z 2. poloviny 11. století) a Trier 402, reprezentující tradici jihoněmeckého kláštera Seeon.⁷⁶ Posledním zahraničním pramenem, který s misálem XIV D 12 rovněž vykazuje 82% shodu, je záhřebský rukopis M III 23 ze třetí čtvrtiny 15. století. Vznikl v Salzburško-Augsburské rukopisné dílně pro potřeby záhřebské diecéze.

Repertoár latinského chorálního zpěvu se od přelomu 9. a 10. století šířil v monastické linii z oblasti jižního Německa. Zásadní roli v cestě repertoáru sehrál Wolfgang z Řezna (ca 924–994), jeden z hlavních propagátorů monastického reformního hnutí, navazujícího na takzvané clunyjské a gorzské reformy. Na počátku své církevní kariéry byl děkanem kapituly v Trevíru, krátce působil v Kolíně nad Rýnem. Roku 965 vstoupil jako mnich do benediktinského kláštera Einsiedeln ve Švýcarsku, v roce 971 vedl misie v Rakousku a Uhrách. Rok poté se Wolfgang stal Řezenským biskupem (do té doby zastávali biskupský úřad opati řezenského kláštera Sankt Emmeram), odkud řídil rozsáhlé reformy klášterů, spadajících pod řezenskou diecézi. Osobnost Wolfganga z Řezna a jeho reformní snahy se tak v našem případě stávají spojovacím elementem výše uvedených pramenů.

Wolfgang se významnou měrou zasadil též o institucionální ukotvení církve v českých zemích. Veškeré snahy tehdejších českých knížat Boleslava I. a Boleslava II. o vybudování pevného duchovního zázemí byly ze strany mohučského arcibiskupství a řezenského

⁷³ Pro informace o výpočtu procenta konkordancí viz http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/.

⁷⁴ HUGLO (2004), s. 225

⁷⁵ Pro podrobný popis repertoáru rukopisu Clm 14322 viz <http://www.cantusplanus.at/de-at/>.

⁷⁶ Přesnou signaturu ani bližší popis pramene Trier 402 databáze neuvádí.

biskupství soustavně odmítány. Byl to právě Wolfgang, jemuž se roku 973 podařilo vyčlenit Čechy z pravomoci řezenské diecéze a ustanovit tím pražské biskupství.

4.3 Další série alleluia

Neméně důležitou výpověď o návaznosti pramene na některá církevní centra podávají též série alleluia mezi Velikonocemi a svátkem Nejsvětější Trojice, přesněji alleluia velikonočního oktávu, pěti neděl po Velikonocích (post Pascha) a svatodušního oktávu.

Octava Paschae

Feria 2	Angelus domini Respondens autem angelus
Feria 3	Surrexit dominus
Feria 4	Surgens Jesus
Feria 5	Obtulerunt discipuli
Feria 6	Oportebat pati
Sabbato	Haec dies Laudate pueri dominum Sit nomen domini

Dominices Post Pascha

Oct. Pasch.	In resurrectione tua Benedictus es domine deus Benedictus es dei filius
Dom. 2	Ego sum pastor bonus Surgens Jesus
Dom. 3	Modicum et non videbitis Surrexit altissimus de sepulchro
Dom. 4	-
Dom. 5	<i>Usque modo</i>

Octava Pentecostes

Feria 2	Veni sancte spiritus
Feria 3	Paraclitus spiritus
Feria 4	-
Feria 5	-
Feria 6	-
Sabbato	-

Tabulka 6: Misál XIV D 12 a jeho série alleluia mezi Velikonocemi a svátkem Nejsvětější Trojice

Dodejme, že alleluia *Usque modo*, zařazené na pátou neděli post Pascha, je v tabulce zaznamenáno v kurzívě. V misálu je totiž zapsáno vedlejším písařem, v celé délce včetně neumové notace.

Při bližším pohledu na dané série kodexu XIV D 12 zjistíme jejich ne zcela úplnou, avšak v jistém ohledu výraznou podobnost se sériemi uvedenými v pramenech spjatých s tzv. hirsauskou reformou. Německý benediktinský klášter Hirsau, spadající do špýrské diecéze, byl založen v první polovině 9. století. Roku 1059 byl obsazen a obnoven mnichy z kláštera Einsiedeln. Po deseti letech byl do kláštera povolán nový opat Wilhelm, dříve mnich z kláštera Sankt Emmeram v Řeznu, odkud se šířila vlna monastických reform. Za Wilhelmove působení se hirsauský klášter stal dalším z reformních center, jež se zasadila o ovlivnění způsobu života desítky jiných klášterů.⁷⁷ Vliv hirsauské reformy se později projevil také v pražských monastických pramenech.⁷⁸

Ačkoli se hirsauská reforma šířila v monastické linii, hirsauská liturgická tradice byla samozřejmě přítomna i v diecézních pramenech - zástupcem hirsauského ritu je například Liber Ordinarius z Rheinau (Zz Rh 80). Návazností diecézních pramenů rakouské a severoitalské provenience na hirsauský ritus se zabývala Hanna Zühlke. Srovnání pramenů učinila nejen na základě alleluia post Pentecosten; můžeme-li považovat shodu těchto sérií při vzájemném porovnávání pramenů za významnou, jejich důkladnější komparaci umožňují právě série alleluia od oktávu Velikonoc po svatodušní oktáv.⁷⁹

Hanně Zühlke se díky této metodě podařilo identifikovat specifikum hirsauského ritu, jímž je zejména série alleluia v pondělí až středu velikonočního oktávu: *Angelus domini* (Feria 2), *Surgens Jesus* (Feria 3) a *Christus resurgens* (Feria 4).⁸⁰ Jedním z rukopisů, které na hirsauskou tradici do značné míry navazují, je misál Wn 1909 z rakouského kláštera Admont. Ritus tohoto pramene se odvíjí od hirsauské tradice, která je zde částečně rozšířena, vedle toho si však kodex ponechává zpěvy specifické výhradně pro Admontskou liturgii. Dané dny velikonočního oktávu zachovává repertoár totožný s hirsauskou tradicí, k alleluia *Angelus domini* však přidává verš *Respondens autem angelus*.

Z uvedené tabulky č. 6 vychází najevo, do jaké míry je ritus misálu XIV D 12 inspirován hirsauskou tradicí.⁸¹ Úterý velikonočního oktávu obsahuje typicky hirsauské alleluia *Angelus domini*, ale také *Respondens autem* přítomné v admontské tradici. Alleluia

⁷⁷ JOHNSTON (2013), s. 522–524.

⁷⁸ SEIFERTO VÁ (2011), s. 37 nn.

⁷⁹ HUGLO (2004), s. 224.

⁸⁰ ZÜHLKE (2012), s. 440.

⁸¹ Série alleluia post Pentecosten misálu XIV D 12 a admontského pramene je shodná v 75 %, viz přílohu č. 8.

Surgens Jesus je v misálu zařazeno až na čtvrtek po Velikonocích. Ve středu uvádí verš *Surrexit dominus*, který se v uvedených tradicích nevyskytuje. Obecně vzato jsou série alleluia v misálu podobné přinejmenším se sériemi z admontských pramenů, jež jsou přímými pokračovateli hirsauského ritu.

4.4 Srovnání s českými prameny

Jedním z příbuzných pramenů vygenerovaných databází *Cantus Planus* je tisk nenotovaného Misálu pražského z roku 1498 (v následující tabulce je uveden pod signaturou 39 D 7) s 82% konkordancí.⁸² Toto zjištění je důležité také z toho důvodu, že misál byl Josefem Hutterem přiřazen některému z pražských kostelů.⁸³ Porovnání sérií těchto pramenů odhalilo významnou shodu sérií alleluia post Pentecosten v obou pramenech. Pro spolehlivé srovnání daných tradic byla tudíž potřeba dalšího referenčního pramene prokazatelně pražské provenience. Totožná série alleluia s Pražským misálem, pouze v jiném pořadí, se nachází v pražském graduálu XIII B 2 z konce 14. století. Následující tabulka uvádí série alleluia post Pentecosten daných tří pramenů. Zpěvy jsou uvedeny pod čísly žalmů, z nichž verše pochází. Pro dohledání textových incipitů viz tabulku 5.

Dom.	XIV D 12	XIII B 2	39 D 7
I	005	-	-
	007a	007a	007a
II	007b	007b	007b
III	020 (17)	017	017
IV	017 (20)	020	020
V	030	030	030
VI	046	058	046
VII	064, 064+	046	058
VIII	077	064, 064+	064, 064+
IX	080, 080+	077	077
X	058	080, 080+	080, 080+
XI	089	087	087

⁸² Pražský misál byl ve stejné podobě vydán celkem devětkrát. Databáze *Cantus Planus* se opírá o vydání z roku 1498. Pro srovnání v tabulce č. 6 bylo použito první vydání pražského misálu z roku 1479, jehož faksimile je k nahlédnutí v Manuscriptoriu.

⁸³ HUTTER (1926), s. 30.

XII	094a, 094a+	089	089
XIII	094c	094a, 094a+	094a, 094a+
XIV	087	094c	094c
XV	101a	101a	101a
XVI	107	107	107
XVII	113a, 113a+	113a, 113a+	113a, 113a+
XVIII	113c	113c	113c
IXX	117	114	114
XX	114	116a	116a
XXI	124	117	117
XXII	129	124	124
XXIII	116a	129	129

Tabulka 6: Srovnání série alleluia post Pentecosten v misálu XIV D 12 s pražskými prameny

Pro vzájemné porovnávání pramenů doporučuje Michel Huglo pracovat s „kriticky upravenými sériemi“. Tímto termínem se rozumí série, kde jsou jednotlivá alleluia seřazena podle numerické posloupnosti žalmů. O tradici, kterou zachycují, totiž nerozhoduje jejich pořadí, nýbrž samotný výběr zpěvů.⁸⁴ Pokud bychom tímto způsobem naložili se sériemi všech tří uvedených pramenů, výsledná podoba série by se lišila pouze v první neděli post Pentecosten (postupné přeskupení zpěvů, které probíhalo v průběhu staletí v důsledku potřeby seřadit alleluia podle numerické posloupnosti, je vyznačeno v tabulce). První neděle je v rukopise XIV D 12 uvedena veršem *Verba mea* (005), jenž se v uvedených pražských pramenech nevyskytuje. Kromě tohoto verše jsou však alleluia všech pramenů totožná. Pokud tedy odhlédneme od úvodního zpěvu *Verba mea*, můžeme usuzovat, že misál zachycuje ritus typický pro Prahu, který se v pražských liturgických knihách udržel až do 2. poloviny 16. století.⁸⁵

Doplňme, že počáteční verš *Domine deus meus*, který se vyskytuje v pražském ritu, je z hlediska řazení pramenů do provenienčních oblastí specifický pro Německo s výjimkou Porýní a dále pro prameny pocházející z Rakouska, Polska, Čech a severní Itálie.⁸⁶

⁸⁴ HUGLO (2004), s. 222.

⁸⁵ Pražský misál byl roku 1570 nahrazen Římským misálem, jednotným téměř pro celou římskokatolickou církev.

⁸⁶ HUGLO (2004), s. 226.

Vzhledem k podstatné shodě sérií alleluia post Pentecosten misálu XIV D 12 a pražských pramenů se nabízí též porovnání jejich sérií alleluia mezi Velikonocemi a svátkem Nejsvětější Trojice.

XIV D 12

XIII B 2

39 D 7

Octava Paschae

Fer. 2	Angelus domini Respondens autem	Angelus domini Respondens autem	Angelus domini Respondens autem
Fer. 3	Surrexit dominus	Surgens Jesus	Surrexit pastor bonus
Fer. 4	Surgens Jesus	Christus resurgens	Christus resurgens
Fer. 5	Obtulerunt discipuli	In die resurrectionis meae	In die resurrectionis meae
Fer. 6	Oportebat pati	Oportebat pati	Oportebat pati
Sabbato	Haec dies Laudate pueri Sit nomen domini	Haec dies Laudate pueri Sit nomen domini	Haec dies Laudate pueri Sit nomen domini

Dom. Post Pascha

Octava Paschae	In resurrectione tua Benedictus es domine deus Benedictus es dei filius	Surgens Jesus	Surgens Jesus
Dom. 2	Ego sum pastor bonus Surgens Jesus	Surrexit pastor bonus	Surrexit pastor bonus
Dom. 3	Modicum et non videbitis Surrexit altissimus	Modicum et non videbitis	Modicum et non videbitis
Dom. 4	-	Vado ad eum	Vado ad eum
Dom. 5	<i>Usque modo</i>	Usque modo	Usque modo

Octava Pentecostes

Fer. 2	Veni sancte spiritus	Spiritus domini	Spiritus domini Veni sancte spiritus (dále VSS)
Fer. 3	Paraclitus spiritus	Paraclitus spiritus	Verbo domini caeli, VSS
Fer. 4	-	Verbo domini caeli	Paraclitus spiritus, VSS
Fer. 5	-	Spiritus domini *	Emitte spiritum, VSS
Fer. 6	-	Emitte spiritum, VSS	Paraclitus spiritus, VSS
Sabbato	-	Emitte spiritum	Emitte spiritum
		Verbo domini caeli	Spiritus domini
		Paraclitus spiritus	Verbo domini caeli
		Benedictus es	Paraclitus spiritus
		Veni sancte spiritus	Benedictus es, VSS

Tabulka 7: Srovnání sérií alleluia pro období mezi Velikonocemi a svatodušním oktávem v misálu XIV D 12 a pražských pramenech

Na první pohled je zřejmé, že jsou tyto série daleko variabilnější a nechrání se lokálních tradic natolik striktně jako alleluia post Pentecosten. Přestože ani oba přesvědčivě pražské prameny nevykazují vzájemnou stoprocentní shodu, lze srovnáním daných tří pramenů vysledovat jisté společné znaky: alleluia připadající na úterý, pátek a sobotu velikonočního oktávu, alleluia *Modicum et non videbitis* na třetí a *Usque modo* na pátou neděli po Velikonocích. V porovnání se sériemi německých pramenů, jež uvádí Hanna Zühlke, zjišťujeme, že uvedené konkordance pramenů XIV D 12, XIII B 2 a 39 D 7 se v německých pramenech nenacházejí.

Vzhledem k tomu, že misál byl některými badateli zasazen na Moravu (viz kapitulu 2.1), vyvstává zde nutnost jej porovnat také s diecézními misály této provenience. V době vzniku misálu existovala na Moravě jen olomoucká diecéze, nabízí se tedy srovnání sérií s olomouckými prameny. Série alleluia post Pentecosten v olomouckých misálech M III 6 (datován okolo roku 1400) a M III 8 (z počátku 20. let 15. století) je totožná s pražskou sérií.⁸⁷ Tabulka 8 uvádí porovnání sérií alleluia od velikonočního oktávu po svatodušní oktáv.

⁸⁷ Faksimile obou rukopisů se nacházejí v Digitální knihovně Vědecké knihovny v Olomouci, viz <http://dig.vkol.cz/>.

XIV D 12**M III 6, M III 8****Octava Paschae**

Fer. 2	Angelus domini Respondens autem	Angelus domini Respondens autem
Fer. 3	Surrexit dominus	Surgens Jesus
Fer. 4	Surgens Jesus	Christus resurgens
Fer. 5	Obtulerunt discipuli	In die resurrectionis meae
Fer. 6	Oportebat pati	Dicite in gentibus
Sabb.	Haec dies Laudate pueri Sit nomen domini	Haec dies Laudate pueri Sit nomen domini

Dominices post Pascha

Oct. Pasch.	In resurrectione tua Benedictus es domine Benedictus es dei filius	In resurrectione tua
Dom. 2	Ego sum pastor bonus Surgens Jesus	Surrexit pastor bonus
Dom. 3	Modicum et non videbitis Surrexit altissimus	Modicum et non videbitis
Dom. 4	-	Vado ad eum
Dom. 5	<i>Usque modo</i>	<i>Usque modo</i>

Octava Pentecostes

Fer. 2	Veni sancte spiritus	Spiritus domini, VSS
Fer. 3	Paraclitus spiritus	Apparuerunt apostolis, VSS
Fer. 4	-	Non vos relinquam, VSS
Fer. 5	-	-
Fer. 6	-	Paraclitus spiritus, VSS
Sabb. Pent.	-	Emitte spiritum, VSS Paraclitus spiritus Dum complendum Benedictus es domine

Tabulka 8: Srovnání sérií alleluia pro období mezi Velikonocemi a svatodušním oktávem v misálu XIV D 12 a olomouckých pramenech

Porovnání s olomouckými misály odhalilo další důležité shody misálu. Především vychází najevo, že alleluia *Modicum et non videbitis* a *Usque modo* nejsou pouze specifika pražského ritu, ale objevují se také v olomouckých liturgických knihách. Na pátek ve velikonočním oktávě se tedy misál shoduje s pouze pražskými prameny (alleluia *Oportebat pati*), oproti tomu unikátní shodu s olomouckými prameny uvádí na velikonoční oktáv – alleluia *In resurrectione tua*. Na základě srovnání misálu s českými prameny lze tuto

kapitolu shrnout tvrzením, že misál XIV D 12 vykazuje znaky jak pražského, tak olomouckého ritu. Série alleluia od Velikonoc po svatodušní oktáv sice neumožnila určit konkrétní tradici, jíž kodex zachycuje, série post Pentecosten jej však s největší pravděpodobností situuje do českého prostředí.

5 ROZBOR VYBRANÝCH ALLELUIA

Jak již zaznělo v úvodu k předchozí kapitole, při sestavování a následném porovnávání alleluiatických sérií jsou vedle samotných textů důležité také melodie zpěvů. Archetyp gregoriánského graduálu čítal v 8. století pravděpodobně okolo čtyřiceti různých melodií pro stovku veršů; jedna melodie mohla být podložena různými texty přibližně stejné délky.⁸⁸ Nové texty alleluiatických veršů poté vznikaly především na území dnešní Itálie a Francie. Reakce na jejich vzrůstající počet spočívala v komponování nových melodií k tomuto žánru, mnohem častěji se však nové texty alleluia přizpůsobovaly již zavedeným oblíbeným melodiím. V souvislosti s šířením repertoáru gregoriánského chorálu si různé oblasti osvojily různé melodie k jednotlivým veršům. Porovnáváním melodií alleluiatických veršů a jejich klasifikací se zabýval Karlheinz Schlager. Jeho tematický katalog zahrnuje melodické incipity alleluia, k nim přiřazené verše a seznam pramenů, v nichž se dané verše vyskytují – Schlager zde pracuje s italskými, německými, francouzskými a anglickými prameny.⁸⁹ Přepis celého znění zpěvů včetně kritických zpráv se nachází v 7. a 8. svazku ediční řady *Monumenta Monodica Medii Aevi*.⁹⁰

Větší část zpěvů alleluia je v misálu XIV D 12 zapsána s melodiemi, které lze obvykle nalézt v mnoha evropských pramenech. Některé z nich se však vymykají běžnému úzu a shodují se pouze s několika jednotkami rukopisů. Právě z těchto rozdílů lze čerpat další důležité informace o zahraničních vlivech na repertoár nejstarší části zkoumaného pramene.

5.1 *Alleluia Modicum et non videbitis*

Alleluia Modicum et non videbitis figuruje v rukopisu jako první ze dvou alleluia připadající na třetí neděli po Velikonocích (f. 203r, viz též přílohu č. 9). Ze Schlagerova katalogu zjišťujeme, že daný text je v pramenech nejčastěji zapsán se „svou vlastní“ melodií. Melodie misálu je však převzata z alleluia *Justus ut palma*, pod níž je podložen text *Modicum et non videbitis*. Je třeba zmínit, že melodie alleluia *Justus ut palma* byla dle dochovaných pramenů do roku 1200 hojně užívána k melodickému podložení jiných alleluia. Schlagerův katalog ji uvádí u 36 různých veršů.⁹¹ Důležitým zjištěním je, že alleluia *Modicum et non*

⁸⁸ HUGLO (1976), s. 19–20.

⁸⁹ SCHLAGER (1965).

⁹⁰ SCHLAGER (1968), (1987).

⁹¹ SCHLAGER (1968), s. 34–59.

videbitis s melodií *Justus ut palma* se vyskytuje pouze v pěti pramenech, z nichž jsou všechny severoitalské provenience (v závorkách jsou uvedena procenta konkordancí vzešlá ze srovnání v databázi *Cantus Planus*): graduály O.I.7 (75 %), O.I.13 (64 %) a C 52 (61 %) z přelomu 11. a 12. století a C. 12/75 (61 %) a C. 13/76 (61%) z 11. století.⁹² Tentýž verš s melodií *Justus ut palma* je zapsán i v pražském graduálu XIII B 2 (pražský misál 39 D 7 a olomoucké misály M III 6 a M III 8 uvádí stejný text, ovšem bez notace). Zda lze v tomto případě hovořit o fixní diecézní tradici v bohemikálních pramenech, je prozatím otevřenou otázkou, která si do budoucna zaslouží pozornost při průzkumu dalších pramenů české provenience zaznamenávajících mešní proprium. Ojedinělý výskyt tohoto zpěvu v severoitalských pramenech však jistě poukazuje na vzájemný vliv této oblasti se střední Evropou.

5.2 *Alleluia Usque modo*

Pátá neděle po Velikonocích byla v misálu původně bez alleluia. Ve 12. století bylo pod textové zrcadlo folií 205v–206r vedlejším písařem dopsáno alleluia *Usque modo* včetně neumové notace.⁹³ Verš *Usque modo* se v pramenech objevuje s pěti různými melodiemi. I tento verš je v rukopisu XIV D 12, stejně jako v pražském graduálu XIII B 2, uveden s melodií *Justus ut palma* (ve zbylých výše uvedených českých pramenech je verš *Usque modo* opět nenotován).⁹⁴ Tentýž komplex je dochován v jediném prameni – již zmíněném graduálu O.I.7 reprezentujícím tradici severoitalského města Forlimpopoli (ze srovnání sérií alleluia post Pentecosten vyplynula 75% shoda, což je nejvíce ze všech italských pramenů).

Natolik unikátní výskyt textu *Usque modo* s melodií *Justus ut palma* v českých pramenech a jediném italském rukopise (tedy v žádném německém, francouzském ani anglickém prameni) nelze rozhodně považovat za věc náhody. Jestliže se zde okruh příbuzných italských pramenů zúžuje na jediný rukopis, jejich další vzájemné srovnání se ukazuje jako velmi žádoucí. Faksimile graduálu O.I.7 či jeho zpracovaný obsah bohužel nejsou dostupny elektronicky ani v tištěné podobě. Při současné pramenné situaci tedy nezbyvá než upozornit na tento překvapivý poukaz do severoitalského prostředí.

⁹² SCHLAGER (1965), s. 49, 86-87, melodie č. 38, verš (u).

⁹³ Viz přílohu č. 10.

⁹⁴ SCHLAGER (1965), s. 58, 86-87, melodie č. 38, verš (I).

6 ZÁVĚR

Misál XIV D 12 svou dobou vzniku i typem představuje nejstarší pramen svého druhu, dochovaný na našem území. Jeho výzkum, který se dosud vymezoval pouze na vybrané části obsahu pramene, umožňuje přiblížit vývoj tradice mešního repertoáru v domácím i širším evropském prostředí. Jedním ze záměrů předkládané práce bylo přispět k dosud nevyřešené otázce jeho datace a provenience. Následujícím cílem bylo určit, jaké dobové vlivy se podílely na formování jeho repertoáru, případně jaký je význam zkoumaného pramene pro mešní repertoár zachycený v liturgických knihách české provenience.

Problematika datace kodexu byla přiblížena zejména na základě výsledků vyplývajících z rozboru paleografické, hudebně-paleografické a výtvarné stránky nejstarší části. Doba vzniku pramene, která byla v literatuře kladena do širokého období od poloviny 11. století po 13. století se tím zúžila na přelom 11. a 12. století.

Stěžejním významem pro studium rukopisu bylo systematické zpracování jeho hudebně-liturgického obsahu. Kompletní index pramene vznikl v nově založené elektronické databázi *Fontes Cantus Bohemiae*. Tento výstup umožnil nejen komplexně nahlédnout do jeho repertoáru, ale také poukázat na některé výjimečné části jeho obsahu, jež by byly při zběžném pohledu jen stěží postřehnutelné.

Ve druhé kapitole práce bylo předestřeno, že pramen vznikl opsáním z předloh, jak bylo při zhotovování rukopisů ve středověkých skriptoriích zvykem. Upřesnění okruhu jejich provenience představuje důležitý základ pro zjištění provenience misálu XIV D 12. Jedním z klíčových znaků, který přispěl k této problematice, byla přítomnost repertoáru ke dvěma svatováclavským svátkům. Svátek Přenesení ostatků svatého Václava, který se v zahraničních pramenech nevyskytuje, tak dává najevo, že rukopis byl sepsán pro potřeby české církevní instituce. Zda vznikl v českém prostředí či pouze na zakázku české instituce v některém z evropských skriptorií, zůstává nadále otevřenou otázkou. S jistotou však můžeme tvrdit, že rukopis nese „genetickou informaci“ několika provenienčních okruhů a pravděpodobně vznikl v místě, které pohotově reagovalo na nové myšlenkové proudy v tehdejší Evropě.

Další fáze výzkumu spočívala v podrobné analýze sérií alleluia a jejich porovnání se sériemi v dalších evropských pramenech. K tomu posloužila elektronická databáze *Cantus Planus*. Srovnáním sérií bylo zjištěno, že se na repertoáru kodexu podílely především vlivy a reformní snahy jihoněmeckých a švýcarských církevních center. Rozbor některých zpěvů rovněž poukázal na unikátní konkordance se severoitalskými prameny, jejichž repertoár bude

potřeba zohlednit v dalším výzkumu. Seznam příbuzných pramenů, vygenerovaných databází, upozornil mimo jiné na výraznou shodu misálu s pražskou diecézní tradicí, o níž se spekulovalo již od počátků vědeckých reflexí misálu. Podstatné procento konkordancí v sériích alleluia však bylo zjištěno také v olomouckých pramenech. Upřesnění konkrétní liturgické tradice misálu, jež je dosud předmětem diskusí, si v budoucnu jistě zaslouží pozornost a představuje důležitou výpověď o formování mešního repertoáru v českých zemích.

Díky přípisu na foliu 215v byla poodhalena část historie kodexu. Výklad přípisu, odkazující na českého krále Václava I. a vyšehradskou kapitolu, informuje o přítomnosti misálu na Vyšehradě v polovině 13. století. Tím se ovšem zprávy o jeho místě uložení vyčerpávají. Jisté indicie mohou nasvědčovat tomu, že rukopis byl v majetku vyšehradské kapituly již od svého vzniku. Tato skutečnost by značně zdůraznila jedinečnost pramene, jelikož by se jednalo o jediný vyšehradský rukopis, dochovaný do dnešní doby. Další bádání by se tedy mělo ubírat také tímto směrem.

Z výše uvedeného vyplývá, že se výzkumem pramene podařilo přinejmenším upřesnit jeho dataci a možný provenienční okruh. Analýza vybraného repertoáru poukázala na mnohé zahraniční vlivy, které je nasnadě dále zkoumat. Pozornost si do budoucna zaslouží také důkladný rozbor neumatické notace rukopisu, jakož i další srovnání s diecézními prameny české provenience.

Seznam použité literatury

- ADAM, Adolf: *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*, Praha 1994
- BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního musea v Praze*, sv. II, Praha 1927
- BRODSKÝ, Pavel: *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000
- CARDINE, Eugène: *Sémiologie grégorienne*, Abbaye Saint-Pierre de Solesmes 1978
- ČERNÝ, Jaromír: Středověk, in: (aut.) *Hudba v českých dějinách: od středověku do nové doby*, Praha 1989
- DROBNÁ, Zoroslava: Kresba, in: *České umění gotické 1350–1420*, Praha 1970
- FRERE, Walter Howard: *Graduale Sarisburiense*, London 1894
- HILEY, David: Post-Pentecost alleluias in medieval British liturgies, in: RANKIN, Susan / HILEY, David: *Music in the Medieval English Liturgy. Plainsong & Mediaeval Music Society Centennial Essays*, Oxford 1993
- HILEY, David: *Western plainchant. A handbook*, Oxford 2000
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Kulturní prostředí vyšehradské kapituly na počátku 13. století, in: HUBER, Jiří / NECHVÁTAL, Bořivoj: *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092)*, Praha 1992
- HOPPIN, Richard H.: *Hudba stredoveku*, Bratislava 2007
- HUGLO, Michel: Les listes alléluïatiques dans les témoins du Graduel Grégorien, in: (aut.) *Les sources du plain-chant et de la musique médiévale*, Aldershot 2004
- HUGLO, Michel: Alleluia, in: HONEGGER, Marc: *Dictionnaire de la Musique. Science de la Musique: technique, formes, instruments*. Paris 1976
- HUTTER, Josef: *Česká notace*, sv. I, Neумы, Praha 1926
- HUTTER, Josef: *Česká notace*, sv. II, Nota choralis, Praha 1931

- JOHNSTON, William M.: *Encyclopedia of Monasticism*, sv. II, M-Z, Routledge 2013
- KREJČÍKOVÁ, Jarmila: Vnitřní poměry vyšehradské kapituly v létech braniborské okupace, in: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia historica Brunensia*, řada historická, č. 29, roč. 31, Brno 1982
- MATĚJČEK, Antonín: Malířství, in: BIRNBAUM, Vojtěch et al.: *Dějepis výtvarného umění v Čechách*, díl I, Středověk, Praha 1931
- NECHVÁTAL, Bořivoj: Znak vyšehradské kapituly, in: HUBER, Jiří / NECHVÁTAL, Bořivoj: *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092)*, Praha 1992
- NOVÁČEK, Vojtěch Jaromír: *Dětřich z Portic, přední rádce Karla IV*, Praha 1891
- NOVÝ, Rostislav: Královská korunovace Vratislava II., in: *Numismatické listy*, č. 43, Praha 1988
- NOVÝ, Rostislav: Český král Vratislav II, in: HUBER, Jiří / NECHVÁTAL, Bořivoj: *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092)*, Praha 1992
- PLOCEK, Václav: Nejstarší doklad velikonočních slavností v Čechách. Transkripce a analýza rukopisu XIV D 12 Národního muzea v Praze, in: *Uměnovědné studie*, sv. I, Praha 1978
- PLOCEK, Václav: *Zwei Studien zur ältesten geistlichen Musik in Böhmen*, sv. I, Texte und Analysen, Giessen 1985
- PLOCEK, Václav: *Melodie velikonočních slavností a her středověkých pramenů v Čechách*, Praha 1989
- POKORNÝ, František: De influxu quem in drama liturgicum Cantus Kyrialis exercebat, in: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*, řada hudebněvědná, č. 2, roč. 16, Brno 1967
- RYNEŠ, Václav: Ochránci pražského kostela a české země, in: *Tisíc let pražského biskupství*, Praha 1973

- SEIFERTO VÁ, Tereza: *Neumovaný breviář Pu VI.E.4c z kláštera sv. Jiří*, diplomová práce, Ustav hudební vědy FF UK, Praha 2011
- SCHAUBER, Vera / SCHINDLER, Hanns Michael. *Rok se svatými*, Kostelní Vydří 2002
- SCHLAGER, Karlheinz: *Thematischer Katalog der ältesten Alleluia-Melodien aus Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts*, München 1965
- SCHLAGER, Karlheinz: *Alleluia-Melodien*, sv I, bis 1100, Kassel 1968
- SCHLAGER, Karlheinz: *Alleluia-Melodien*, sv. II, ab 1100, Kassel 1987
- STEJSKAL, KAREL: Vyšehradský kodex a jeho místo v ottónském umění, in: HUBER, Jiří / NECHVÁTAL, Bořivoj: *Královský Vyšehrad. Sborník příspěvků k 900. výročí úmrtí prvního českého krále Vratislava II. (1061–1092)*, Praha 1992
- TOBOLKA, Zdeněk: *Kniha. Její vznik, vývoj a rozbor*, Praha 1949
- TOMEK, Václav Vladivoj: *Dějepis města Prahy*, díl 1, Praha 1855
- TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců*, Praha 1981
- Z BŘEZOVÉ, Vavřinec: *Husitská kronika*, ed. HEŘMANSKÝ, František, Praha 1954
- VLHOVÁ-WÖRNER, Hana: *Tropi Proprii Missae*, Praha 2004
- VOLEK, Tomislav / JAREŠ, Stanislav: *Dějiny české hudby v obrazech. Od nejstarších památek do vybudování Národního divadla*, Praha 1977
- ZÜHLKE, Hanna: *Die musikalisch-liturgischen Quellen des Hochmittelalters aus dem österreichischen Benediktinerschrift Admont*, in: CANTUS PLANUS Study Group of the International Musicological Society, Papers read at the 16th meeting, Vienna, Austria, 2011, Wien 2012

Elektronické zdroje

CANTUS. A Database for Latin Ecclesiastical Chant [online]. Dostupné z WWW:
<<http://cantusdatabase.org/>> [cit. 24. 6. 2014].

CANTUS INDEX. Online catalogue for Mass and Office chants [online]. Dostupné z WWW:
<<http://cantusindex.org/>>. [cit. 24. 6. 2014].

CANTUS PLANUS [online]. Dostupné z WWW:
<http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_I/Musikwissenschaft/cantus/>.
[cit. 24. 6. 2014].

Digitální knihovna historických fondů Vědecké knihovny v Olomouci [online].
Dostupné z WWW: <<http://dig.vkol.cz/>>. [cit. 24. 6. 2014].

E-CODICES. Virtual Manuscript Library of Switzerland [online]. Dostupné z WWW:
<<http://www.e-codices.unifr.ch/>>. [cit. 24. 6. 2014].

FONTES CANTUS BOHEMIAE. Plainchant Sources in the Czech Lands [online].
Dostupné z WWW: <<http://www.manuscriptorium.com/>>. [cit. 24. 6. 2014].

MANUSCRIPTA MEDIAEVALIA [online]. Dostupné z WWW:
<<http://www.manuscripta-mediaevalia.de/>>. [cit. 24. 6. 2014].

MANUSCRIPTORIUM. Virtuální badatelské prostředí pro oblast historických fondů [online].
Dostupné z WWW: <<http://cantusbohemiae.cz/>>. [cit. 24. 6. 2014].

*MUSIKALISCHE QUELLEN DES MITTELALTERS IN DER ÖSTERREICHISCHEN
NATIONALBIBLIOTHEK* [online]. Dostupné z WWW:
<<http://www.cantusplanus.at/de-at/>>. [cit. 24. 6. 2014].

Soupis pramenů

Prameny české provenience

CZ-Bam 23/32 – Breviarium Pragense et Olomucense, Čechy, Morava, polovina 14. století (před 1355)

CZ-OLu M III 6 – Missale Olomucense, Olomouc, ca 1400

CZ-OLu M III 8 – Missale Olomucense, Olomouc, počátek 20. let 15. století

CZ-Pn XIII B 2 – Graduale, Praha, konec 14. století

CZ-Pn XIV D 12 – Missale, 11./12. století, konec 13. –počátek 14. století, 14. století, Čechy

CZ-Pn XV A 10 – Vesperarium svatovítské, Praha, kostel sv. Víta, 1370–1380

CZ-Pu 39 D 7 – Missale Pragense, 19. 11. 1479 (tisk: Plzeň, tiskař Arnoštových statut)

CZ-Pu XIII C 7 – Antiphonarium, Praha, klášter sv. Jiří, ca 1290–1325

Prameny zahraniční provenience

A-Su M III 23 – Missale Strigoniense ad usum cuiusdam ecclesiae dioecesis Zagradiensis, Záhřeb, 3. čtvrtina 15. století

[(Universitätsbibliothek Salzburg, M III 23 (V.1.B.23)]

A-Wn 1845 – Graduale, Seeon/Bamberg, 2. polovina 11. století (po 1065)

(Österreichische Nationalbibliothek – Musiksammlung, Cod. 1845)

A-Wn 1909 – Missale, Admont, ca 1200

(Österreichische Nationalbibliothek – Musiksammlung, Cod. 1909)

D-Mbs 14322 – Cantatorium, Řezno, klášter sv. Emmerama, 1024–1028

(München, Bayerische Staatsbibliothek – Musikabteilung, Clm 14322)

CH-E 113 – Missale Einsidlense, Einsiedeln, Kloster Einsiedeln, 11./12. století

[Einsiedeln, Kloster Einsiedeln – Stiftsbibliothek, Cod. 113(466)]

CH-E 114 – Missale Einsidlense, Einsiedeln, klášter Einsiedeln, 11./12. století

[Einsiedeln, Kloster Einsiedeln – Stiftsbibliothek, Cod. 114(523)]

CH-E 121 – Graduale-Notkeri Sequentiae, Einsiedeln, klášter Einsiedeln, ca 960–970

[Einsiedeln, Kloster Einsiedeln – Stiftsbibliothek, Cod. 121(1151)]

CH-Zz Rh 80 – Liber Ordinarius, Rheinau, počátek 12. století

(Zürich, Zentralbibliothek Zürich, Rh 80)

I-MOd O.I.7 – Graduale, Forlimpopoli-Ravenna, 11./12. století

(Modena, Duomo, Biblioteca e Archivio Capitolare, Ms. O.I.7)

I-MOd O.I.13 – Graduale, Modena, 11./12. století

(Modena, Duomo, Biblioteca e Archivio Capitolare, Ms. O.I.13)

I-MZ C. 12/75 – Graduale, Antiphonale, Monza, 11. století

(Monza, Basilica di S. Giovanni Battista - Biblioteca Capitolare e Tesoro, C. 12/75)

I-MZ C. 13/76 – Graduale, Monza, 11. století

(Monza, Basilica di S. Giovanni Battista - Biblioteca Capitolare e Tesoro, C. 13/76)

I-Rv C 52 – Graduale, Nursia, 11./12. století

(Roma, Biblioteca Vallicelliana, C 52)

GB-Lbl 19768 – Troparium, Mohuč, klášter Sv. Albana, 950–972

(London, British Library, Add. MS 19768)

MA Impr. 1537 – Antiphonarium, Münster, 1537 (tisk: Cologne, Hero Alopecius)

P-Ln Iluminado 84 – Graduale-Prosarium, Sens, ca 1400

(Lisboa, Instituto da Biblioteca Nacional e do Livro, Iluminado 84)

PL-WRu 51319 Muz. – Antiphonarium Bregense, Brzeg, 14. století

(Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka, Ms. 51319 Muz., olim Br. Mus. K. 21)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Kresba Ukřižování (f. 4r)

Příloha č. 2: Ornamentální iniciála A (f. 42r), písař A

Příloha č. 3: Index nejstarší části rukopisu XIV D 12

Příloha č. 4: Alleluia *Dominus regnavit*, písař A je zároveň neumátorem (f. 56r)

Příloha č. 5: Seznam svátků sanktorálu

Příloha č. 6: Liturgická hra *Quem queritis* (f. 189v–190r)

Příloha č. 7: Tropus *Jacob progrediens* (f. 317r)

Příloha č. 8: Tabulka nejbližších pramenů podle série alleluia post Pentecosten

Příloha č. 9: Alleluia třetí neděle po Velikonocích (f. 203r)

Příloha č. 10: Alleluia *Usque modo* (f. 205v–206r)